

๒
บัญญัติชาตก

ประชุมนิทานในประเทศนี้แต่โบราณ ๕๐ เรื่อง

ภาคที่ ๑๓

อรินทมชาตก แล รถเสนชาตก

พิมพ์ในงารปลงศพ

พระตำรงราชานุภาพ (ช้อย ศตะวัต)

เจ้ากรมในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระตำรงราชานุภาพ

๒
ขเถาะ พ.ศ. ๒๔๗๐

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ ไสภณพิพรรฒธนากร

อธิบาย

หนังสือขุณยศาสตร์ชาตกนี้ คือประมุขนิทานเก่าแก่ที่เล่ากันในเมือง
ไทยแต่โบราณ ๕๐ เรื่อง พระสงฆ์ชาวเชียงใหม่รวบรวมแต่งเป็นชาตก
ไว้ในภาษามคธ เมื่อพระพุทธศักราชประมาณราวในระหว่าง ๒๐๐๐ จน
ถึง ๒๒๐๐ ปี อันเป็นสมัยเมื่อพระสงฆ์ชาวประเทศนั้นพากันไปเล่าเรียน
มาแต่ลังกาทวีป มีความรู้ภาษามคธแตกฉาน เอาแบบอย่างของ
พระภิกษุสงฆ์ในลังกาทวีปมาแต่งหนังสือเป็นภาษามคธขึ้นในบ้านเมือง
ของตน แต่งเป็นอย่างอรรถกถาธรรมอธิบาย เช่นคัมภีร์มิ่งคัลลิตถทีปนี
เป็นต้นบ้าง แต่งเป็นเรื่องสาสนประวัติ เช่นคัมภีร์ชินกาลมาลินีเป็นต้น
ตามอย่างเรื่องมหาวงศ์พงศาวดารลังกาบ้าง แต่งเป็นชาตกเช่นเรื่อง
ขุณยศาสตร์ชาตกนี้เอาอย่างนิบาตชาตกบ้าง โดยเจตนาจะบำรุงพระสาสนา
ให้ถาวร และจะให้หนังสือซึ่งแต่นั้นเป็นหลักฐานมั่นคง ทั่วเป็น
ภาษาเดียวกับพระไตรปิฎก แต่หนังสือขุณยศาสตร์ชาตกนี้ เห็นจะแต่ง
ในตอนปลายสมัยทกล้าวมา เพราะความรู้ภาษามคธทุทราลงไม่ถึง
หนังสือแต่งขึ้นก่อน

หนังสือขุณยศาสตร์ชาตกนี้ตนดุษฎีเป็นคัมภีร์ลาน จำนวนรวม ๕๐
ผูกด้วยกัน เทียบวันเห็นจะมีอยู่แต่ในประเทศสยาม กับที่เมืองหลวง
พระบางแลทกรุงกัมพูชา ทอนหาไม่ มีเรื่องราวปรากฏว่าเคยได้
ดุษฎีไปถึงเมืองพม่าครั้งหนึ่ง พม่าเรียกว่า “เชียงใหม่ขุณยศาสตร์”
แต่พระเจ้าแผ่นดินพม่าองค์ใดองค์หนึ่งดำรัสว่า เป็นหนังสือแต่งปลอม
พระพุทธวจนะสั่งให้เผาเสีย ในเมืองพม่าจึงมิได้มีหนังสือขุณยศาสตร์
เหลืออยู่ คำที่กล่าวแต่งปลอมพระพุทธวจนะนั้น เพราะพระเจ้าแผ่นดิน

ค

นิทานในขัณฑ์ญาสชาติก เป็นนิทานที่ไทยเรารู้กันอยู่ชั่มทราย
หลายเรื่อง เช่นเรื่องสมุทโฆษ เรื่องพระสธนางมโนหรา เรื่องสังข์
ทอง เรื่องควาเป็นต้น กยเรื่องพระรถเสนทพิมพ์ในสมุทเล่มน การ
ที่เอาหนังสือขัณฑ์ญาสชาติกมาแปลพิมพ์จะเป็นประโยชน์สอยสวนให้รู้ว่า
นิทานเหล่านั้นเรื่องที่เขาเล่าแต่โบราณเป็นอย่างไร ที่เอามาแต่งเป็น
โคลงฉันท์แลขทละคอนเอามาแก้ไขเสียอย่างใดบ้าง แลให้รู้เรื่อง
นิทานเก่าแก่ของประเทศนี้ ซึ่งมีได้ปรากฏในทอนกอกหลายเรื่อง
จึงเชื่อว่าหนังสือขัณฑ์ญาสชาติกจะเป็นของที่พอใจนักเรียนทั้งปวง

ฉ.

ปัญญาสชาดก

๔๖ อรินทมชาดก

สุปฺปณฺณมโนรณฺติ อิทํ สตุถา เขตวเน วิหรนฺโต อตุตโน
ทานปารมมึ อารพฺถ กเถสึ ฯ

เมื่อสมเด็จพระบรมศาสดาเสด็จประทับอยู่ในพระเชตวันมหาวิหาร
ทรงพระปรารภทานบารมียของพระองค์ให้เป็นเหตุ จึงตรัสพระธรรม
เทศนานั้นให้เป็นผล ยุตติด้วยคำของตนว่า สุปฺปณฺณมโนรณฺติ ดังนี้
เป็นอาทิ จะกล่าวความโดยพิสดาร วันหนึ่งพระภิกษุสงฆ์เป็นอันมาก
ประชุมกันอยู่ณโรงธรรมสภาได้เจรจากันขึ้นว่า คุณกรท่านผู้มีอายุ เหตุ
การณหน้าอัศจรรย์หนอ สมเด็จพระบรมศาสดาพระองค์ไม่อ้อมด้วยทาน
ส่วนในกาลเมื่อพระองค์ยังเป็นพระบรมโพธิสัตว์อยู่ ก็ให้ท่านเป็นการ
ใหญ่แล้วมาในกาลเมื่อพระองค์ได้ตรัสเป็นพระพุทธรเจ้า พระองค์ก็ยัง
ได้พระราชทานพระอริยมรรคเป็นทานอยู่ในกาลบัดนี้ แล้วพากันนั่ง
สรรเสริญพระพุทธรคุณมีประการต่าง ๆ ในกาลนั้นสมเด็จพระศาสดา
ได้ทรงสดับเหตุนี้ด้วยทิพโสตญาณ แล้วจึงเสด็จออกจากพระคันธกุฎี
เสด็จพทศก้านั้นไปยังโรงธรรมสภา เสด็จทรงนิสังนาการเห็นอรรมาสน์
แล้วมีพระพุทธรูปกาตรัสถามว่า ภิกษุขเว คุณกรภิกษุทั้งหลาย ท่าน
ทั้งหลายนี้ประชุมเจรจากันอยู่ณเวลานี้ด้วยกถาถ้อยคำอะไร ครั้น
ภิกษุทั้งหลายกราบทุกความตามทศนเจรจากันแล้ว พระพุทธรูปองค์
จึงตรัสว่า คุณกรภิกษุทั้งหลายในกาลนี้เราผู้ตถาคตตั้งอยู่ในอิตถภาพเป็น

ขุณฺณาสชาคก

พระพุทธเจ้าแล้ว การทำให้พระอริยมรรคเป็นทานนั้นไม่เป็นของอัศจรรย์
 ในกาลก่อนเมื่อเรายังเป็นโพธิสัตว์ตั้งอยู่ในความเป็นขณ เราเป็นผู้
 ไม่อัมค้วยทานอยู่เสมอ ตรัสถึงนั้นแล้วก็ขุณฺณภาพหนึ่งอยู่ ภิกษุ
 ทั้งหลายกราบทูลวิงวอนพระองค์จึงได้นำอดีตนิทานมาแสดงว่า

อดีเต ภิกษุเว สุจิรวตีมหานคร อรินฺทโม นาม ราชา ราช
 กาลสิ แปลความว่า ภิกษุเว คูกรมภิกษุทั้งหลาย ในอดีตกาลครั้ง
 พระเจ้าอรินทมราชผ่านสมบัตินั้นอยู่ในสุจิรวตีมหานคร พระอัครมเหษ
 ของพระเจ้าอรินทมราช ทรงพระนามว่านางสุวณฺณคัพภา นาง
 สุวณฺณคัพภานั้นเป็นที่โปรดปรานของพระเจ้าอรินทมราช ครั้น
 พระเจ้าอรินทมราชโปรดให้สร้างโรงทานไว้ ๖ ตำบล คือ ทริมทวาร
 พระนครทั้ง ๔ แลที่ท่ามกลางพระนคร แลทริมทวารพระราชนิเวศน์
 พระราชทานมหาทานสิ้นพระราชทรัพย์วันละ ๖ แสนทุกวัน

พระบรมโพธิสัตว์ให้ฝนคือทานบริจาคตกลงปกคลุมสกลชมพูทวีป
 ให้เป็นเนินอันสูงคจมหาเมฆปกคลุมสกลชมพูทวีปในคราวไกรทายุคนั้น
 อยู่มาวันหนึ่ง พระเจ้าอรินทมราชตนพระยนิธมในเวลาใกล้รุ่ง
 ทรงพระจินตนาการถึงทานของพระองค์ ก็บังเกิดพระปริศนาปราโมชว่า
 เราได้ให้พาทริกทานอยู่เป็นนิจนทร พาทริกทานนั้นทำให้เรายินดีปริศนา
 ยังไม่ได้ เราปรารถนาจะให้อชฌตติกทาน ดังเราปรารถนาว่าวัน
 เราลกชนแต่เช้าแล้ว ยาจกที่จะมาขออย่าได้ขอพาทริกทานเลยจงขอ
 แต่อชฌตติกทานเกิด พระมหาสัตว์เจ้าทรงพระจินตนาการดังนี้แล้ว
 จึงดำรัสว่า ถ้ามีใครมาขอศรัษะ เราก็จะตคศรัษะเหมือนดังตคผลตาล

ให้ ถ้ามีใครมาขอดวงหทัย เราก็จะทำลายอระประเทศหยิบเอาหทัย
 มังสะที่หยาดโลหิตกำลังไหลอยู่ออกให้ อีกประการหนึ่ง ถ้ามีใครมา
 ขอดวงเนตรหรือขอโลหิต ขอมังสะ ขอสร้ระทั้งสิ้น เราก็จะให้ดวง
 เนตรแลโลหิต แลมังสะ แลสร้ระทั้งสิ้น ถ้ามีใครมาขอว่าท่านจงเป็น
 ทาสของเราดังนี้ เราก็จะดำรงอิสสาสะประสาธกระทำท่านแล้วจะให้ตน
 ของตนเป็นท่าน อีกประการหนึ่งจะมีผู้มาขอรัชสมบัติของเรา เราก็จะ
 ให้รัชสมบัติแก่ผู้นั้น จะมีผู้มาขอสิ่งใด ๆ เราก็จะให้ทั้งสิ้น เมื่อพระ
 มหาสัตว์ทรงพระจินตนาการอยู่นั้น ก็สำแดงอาการร้อนรนไปถึงพิภพ
 ของท้าวสักกะเทวราช ท้าวสักกะเทวราชทรงอาวชันนาการทราบเหตุนี้
 แล้วมีพระทัยยินดี ทรงจินตนาการว่า ถ้าดังนั้นเราจะช่วยทำพระขารมี
 ของบรมกษัตริย์ให้เต็มบริบูรณ์ แล้วก็ลงมาจากเทวโลกในวันนั้น นฤ
 มิตตนเป็นพราหมณ์ ชรามมีมอถอไม้เท้า มีสร้ระกายส่นยกขึ้นซึ่งทัก
 ขันหัตถกระทำสัททะสำเนียงถวายพระพรไชย ๓ ครั้งว่า **เชยฺยุตฺถุ ภว**
เชยฺยุตฺถุ ภว เชยฺยุตฺถุ ภว มหาราช ขอพระมหาราชเจ้าจงชนะ ขอ
 พระมหาราชเจ้าจงชนะ ขอพระมหาราชเจ้าจงชนะดังนี้ เมื่อบรม
 กษัตริย์ยังแลไม่เห็นจะให้บรมกษัตริย์ทรงทราบ จึงสำแดงตนให้ปรากฏ
 ประดิษฐานอยู่ในประเทศอันสูง พระมหาสัตว์ได้เห็นพราหมณ์นั้นแล้ว
 ก็มพระทัยเต็มไปด้วยพระกรุณาจึงตรัสถามว่า ท่านมหาพราหมณ์มา
 ถึงทนควยมประสงค์สิ่งอะไร พราหมณ์จึงกราบทูลว่าข้าแต่มหาราชเจ้า
 ข้าพระบาทเป็นคนชราทพลภาพ ขอพระองค์จงทรงพระอนุเคราะห์พระ
 ราชทานพระราชทรัพย์แก่ข้าพระบาทสักพันตำลึงเถิด พระมหาสัตว์เจ้า

ขณฺญาสชาคก

ได้สคยค้ำพราหมณ์แล้ว มีพระอาการเปรี้ยขเหมือนชนชาติทลทกทได้
 ประสขขมทรพยณน จิงตรสว่า คุกกรมหาพราหมณ์คแล้วคแล้ว เรา
 จิกให้ทรพยพนคาลงแก่ท่าน แล้วกัพระราชทานทรพยพนคาลงแก่
 พราหมณ์ในขณะนั้น ท้าวสัคกะเทวราชรบพระราชทานทรพยแล้ว ทำ
 อาการเหมอนอย่างออกไปแล้วกักลยมาอกกกราขทลว่า ข้าแต่มหาราช
 เจ้า ข้าพระบาทขอถวายทรพยนคนไว้แก่พระองค์ พระมหาสत्वเจ้าจิง
 ตรสว่า คุกกรมหาพราหมณ์เราจะรักษาไว้ให้ ท้าวสัคกะเทวราช
 จิงทลว่าข้าแต่มหาราช เมื่อใดกัจของข้าพระบาทมีข้าพระบาทจกรบ
 เอาทรพยนั้นไป ตรสว่าคุกกรมหาพราหมณ์คแล้วคองน ท้าวสัคกะ
 เทวราชถวายคนทรพยนนแก่บรมกษัตริย แล้วทำอาการเหมอนคิงจะ
 ก้าวออกกัอนตรธานหายไ้ ล้าคยนั้นท้าวสัคกะเทวราชกัสละเพคเป็น
 พราหมณ์ชราเสย นฤมิตคนเป็นพราหมณ์หนุ่มเข้ามาใกล้พระมหา
 สत्वอก กระทำสททะสำเนียงถวายพระพรชัยโดยนัยก่อนแล้วล้าคอง
 คนยนอยให้ปรากฏแก่บรมกษัตริย พระมหาสत्वเจ้าเห็นพราหมณ์หนุ่ม
 แล้วกัตรสถามเหมอนคิงทถามพราหมณ์ชราคณนั้นว่า คุกกรมหาพราหมณ์
 ท่านมาแต่ไไหน ตรฐพราหมณ์กรายทลว่า ข้าพระบาทเป็นพราหมณ์
 ชคัสน ขอพระองค์จิงทรงพระกรุณาพระราชทานราชสมบัตแก่ข้าพระ
 องค์เถค แล้วกยนหคถออกกล่าวคาถานว่า

ยถา วาริวโห ปุโร สพุกาลัน น ชียติ
 เอวนตุ ยาจิตาคณนี รชชัม เม เทหิ ยาจิตโต ฯ
 แปลว่า หวังนำอนเต็มบริบูรณอยู่สันสรวพกาลไม่รู้สันไปหมดไป

ฉันทิโก อชฌาสัยของพระองค์ก็เต็มบริบูรณ์อยู่เสมอไม่รู้สิ้นไปหมดไป
 เหมือนฉันทิโก ข้าพระบาทมาแล้วปราณาทะทูลขอพระราชทานรัชสมบัติ
 ของพระองค์ ขอพระองค์จงพระราชทานรัชสมบัติแก่ข้าพระบาทเถิด
 พระมหาสัตว์โคสคยคำพราหมณ์แล้ว มีพระทัยมั่นหมายประสงค์
 ว่าจะได้เป็นพระพุทธรเจ้าในวันพรุ่งนี้เช้า จึงตรัสว่าคุณพราหมณ์
 ดีแล้วดีแล้วเราจะให้สำเร็จตามความปราณาทะของท่าน แล้วตรัสพระ
 คาถานว่า

ททามิ น วิกรมปามิ ยัม มิ ยาจตี พุราหฺมณ

สนฺตัม น ปตฺติคฺยฺหามิ ทาเน เม รมติ มโน ฯ

แปลว่า คุณพราหมณ์ท่านมาขอสิ่งใดกะเรา เราจะให้สิ่งนั้นแก่
 ท่าน เรามีใจหวั่นไหวเลย ของสิ่งใดของเราที่มีอยู่เราไม่ขัดขืนซ่อน
 เร้นหวงแหวงเลย ใจของเราเย็นคืออยู่ในทานการให้การบริจาค แล้วตรัส
 ว่าอีกประการหนึ่งเราตนชนในเวลาใกล้รุ่ง เราปราณาทะจะให้อชฌตักกะ
 ทานในวันนั้น บัดนี้ท่านจักขอพาหิรกกทาน แล้วตรัสพระคาถาว่า

สุปฺปณฺณํ เม มโนรํถิ อชฺชุตฺตํ อชฺช จินฺตยํ

ยัมปิ สมพุทฺธจริตฺติ อิมิ อิจฺฉามิ กาทเว

สีสิ จกฺขุญฺจ หทยํ ชิวฺหํ มิสฺสญฺจ โลหิตํ

กายํ อทฺตมฺญฺจ สกถิ ทาสิ ททามิ อตฺตโน

รชฺชํ วา โภจิ ยาเจยฺย สพุพฺพนํ วา ททามิหิ

เอวาหิ จินฺตยิตฺวาน ปจฺจุสฺเส อชฺช ปาปฺณิ ฯ

แปลว่า ความปราณาทะของเราก็เต็มบริบูรณ์แล้ว เราคิดไว้ว่าจะ
 ให้อชฌตักกะทานในวันนั้น จารีตของพระสัมพุทธเจ้าอันใดที่มีอยู่ เราปราณาทะ

ขุณฺณาสชาตก

จะกระทำตามจารีตของพระสัมพุทธเจ้า^{๕๕} เราจะให้ศิรัษะ เราจะให้ดวง
เนตร เราจะให้ดวงหทัย เราจะให้ชีวหา เราจะให้มังสะ เราจะให้
โลหิต เราจะให้ร่างกายกึ่งหนึ่ง เราจะให้ร่างกายหมดทั้งสิ้น เราจะให้
ตนของคนเป็นทาส หรือว่ามีใครมาขอรัชสมบัติ เราจะให้รัชสมบัติ
หมดทั้งสิ้น เราคิดไว้อย่างนั้นมาจนถึงเวลาใกล้รุ่งวันนั้น

พระมหาสัตว์เจ้าตรัสอย่างนั้นแล้ว ยันดาอำมาตย์ราชเสวกก็มา

ประชุมกันเกิดเสียงขุ่นลอลันทั่วไปทั้งพระนคร

ลำดับนั้น ชาวพระนครทั้งปวงมีเสนาบดีเป็นประธาน จึงกราบทูล
บรมกษัตริย์ว่า ข้าแต่ท้าวราชเจ้าขอพระองค์อย่าได้พระราชทานรัช
สมบัติเลย ขอพระองค์อย่าได้ให้พวกข้าพระบาททั้งหลายต้องกระทำ
กิจการของผู้อื่นเลย ขอพระมหาราชเจ้าจงพระราชทานแต่ทรัพย์เกิด
แก้วมุกดาแลแก้วไพฑูริย์ก็ยังมีอยู่เป็นอันมาก

บรมกษัตริย์ได้สดับถ้อยคำของชาวพระนครแล้ว จึงดำรัสว่าเรา
ขอตักเตือนว่า คุณกรท่านผู้เจริญทั้งหลาย ท่านทั้งหลายอย่าได้กล่าว
อย่างนั้นเลย มีผู้มาขอสิ่งใดที่เราเราก็จะให้สิ่งนั้นนั้นแหละ ไม่มีผู้
มาขอท่านสิ่งใดเราก็ไม่ให้ท่านสิ่งนั้น

ลำดับนั้นท่านเสนาบดีจึงกราบทูลว่า ขอพระมหาราชเจ้าจงทรง
พระราชดำริให้เถิด พระมหาสัตว์เจ้าจึงตรัสว่าคุณกรท่านเสนาบดีผู้เจริญ
เราได้พิจารณาถึงรัชสมบัตินั้นอยู่ ถ้าท่านทั้งหลายมีความจงรักภักดี
ในเรา ท่านทั้งหลายจงตั้งปราหมณไว้ให้เหมือนด้วยเรา ปราหมณ
นั้นจึงเป็นพระราชอาของท่านทั้งหลาย พระมหาสัตว์เจ้าตรัสดังนั้นแล้วกรวย

ทรงจับพระเต้าทอง ตรัสว่าคุกรมหาพราหมณ์ท่านมาน้เกิด แล้วให้
 พราหมณ์หนึ่งเห็นอรตนขบลงกแล้วมีพระราชดำรัสว่า คุกรมหาพราหมณ์
 ผู้เจริญ เว้นตัวเราแลพระราชเทวแลมาแลรอดเสียแล้ว สมบัติทั้งสินไม่มี
 เหลือเราให้แก่ท่าน คุกรมหาพราหมณ์ผู้เจริญ รัชสมบัติเป็นทรกของ
 เราก้จริง แต่พระสัพพัญญุตญาณนั้นแหละเป็นทรกยิ่งกว่าความรกรช
 สมบัติไ้ร้อยเท่าพันเท่าแสนเท่า เราบริจาคทานนี้ใช้เราจะปราถนา
 สมบัติพระเจ้าจักรพรรดิราช หรือสมบัติในสวรรค์ หรือสมบัติพระสาวก
 หรือสมบัติพระขี้เเจกโพธิ์ก็ห้ามไ้ทานของเราน้ของจงเป็นขี้เเจกแก่
 ความตรัสรู้แจ้งแทงตลอดพระสัพพัญญุตญาณในอนาคตกกาลเกิด แล้ว
 ทรงทำอุทกวารให้ตกลงเห็นอหิตถพราหมณ์
 สมเด็จพระบรมศาสดา เมื่อจะประกาศเนอความนั้นให้ปรากฏ
 จึงตรัสว่า

ตโต อรินทโม ราชา ปตฺเถตฺวา พุทฺธูปาทกั

สมุโพธิ ลภนตฺถาย ทตฺวา รชฺเชน พฺราหฺมณั ๗

แปลว่า ลำคยนั้นพระเจ้าอรินทมราชปราถนาความยังเกิดเป็นพระ
 พุทธเจ้าจึงพระราชทานรัชสมบัติแก่พราหมณ์ เพื่อพระราชประสงค์จะไ้
 บัลลุพระสัมิโพธิญาณ ในกาลเมื่อพระเจ้าอรินทมราชทรงหลังทักษิ
 โณทกให้ตกลงในมือพราหมณ์ แผ่นปฐูพินใหญ่นี้มีส่วนหนาไ้สอง
 แสนสี่หมื่นโยชน์ ก็กมปนาทหวั่นไหวคฺจข้างซัยมันค้ำารนร้องอยู่คยนั้น
 เขาสิเนรราชกน้อมลงคฺจหน่อหวายต้องเพลิงลวกกลนแล้วมาประคิษฐานอยู่
 จำเพาะหน้าพระนครสุจิรวคคยนั้น เสียงกกก้องโกลาหลเป็นอันหนึ่งอัน

ขุณฺณาสชาตก

เคยวกัน ก็บังเกิดมีตลอดขึ้นไปจนถึงชั้นฌกามาพจรสวรรค์เทวโลก
 ด้วยสัทสำเนียงเสียงขลุ่ยลั่นขึ้นไปจากปฐพีคต เทพวลาหกก็กระหิม
 คำรามรณให้พัสธาราท่อธารน้ำฝนเป็นลูกเห็บตกลงมา วิชชุลตา สายฟ้า
 แลยในสมัยใช้ฤคูกาลก็ฉวักเฉวียนแล้ววิวายแปลขปลายทั่วไปในอากาศ
 สาคโร พระสมุทสาครก็กำเรือบตฟองคนองคลื่น สกุกโ ทเวราชา ท้าว
 สักกเทวราช ก็ตบพระหัตถ์อยู่กักก้อง มหาพุมมา ท้าวมหาพรหมก็
 ประภาคเสียงแล้ของกระทำซึ่งสาธุการ สัตว์ทั้งหลายมีสัตว์หราชเป็น
 ประธาน ก็ขลุ่ยสำเนียงสนั่นก้องไปทั่วหิมวันตประเทศ มหัทจักรวรั
 เห็นปานฉนิกปรากฏบังเกิดมีทั่วไปตลอดคสถานทีทั้งปวง

สมเด็จพะบรมคาสดาเมื่อจะประกาศเนอความนั้น จึงตรัสว่า

ตทาสี ยี่ ภีสนัง	ตทาสี โลมหังสนั
รชขั ปริจุจขนุตสสุ	ขุพุกิตฺต นครี ตทา
ตทาสี ยี่ ภีสนัง	ตทาสี โลมหังสนั
รชขั ปริจุจขนุตสสุ	เมทนี สมกมฺปถ
สமாகุลั ปุริ อาสี	โฆโส จ วิปฺโล มหา
รชขั ปริจุจขนุตสสุ	ขุพุกิตฺต นครี ตทา
อเถตฺถ วตฺตตี สทฺโท	ตุมุโล เภรวโ มหา
รชขั ปริจุจขนุตสสุ	ขุพุกิตฺต นครี ตทา ฯ

แปลว่า ในครั้งเมื่อพระเจ้าอรินทมราชทรงบริจาคราชสมบัติอยู่นั้น
 ชาวพระนครก็เกิดความหวาดเสียวสั่นงลาคเกิดขนพองสยองเกล้าพา

๔๖ อรินทมาศก

๙

กันแตกตั้นตระหนกตกใจ เมื่อนี้คลกก็มปนาทหวาดหวั่นไหวเสียงเอิก
เกริกกึกก้องใหญ่ก็กำเรียวท้วไปทั้งพระนคร ไซ้แต่เท่านั้นเสียงพิลิก
พงกลวซงคังอยู่ในเขืองบน ก็ประพฤติเป็นไปในสถานทนน

พระเจ้าอรินทมาศพระราชทานรัชสมบัติของพระองค์แล้วก็บังเกิด
พระปริศนาปราโมช ทรงยกอัญชลินนมัสการทานบริจาคของพระองค์
แล้วเปล่งอุทานว่า สุทินัน วัต เม ทานี ทานเราได้ให้ดีแล้วโดยแท้
คังนิจงโปรดให้นำเอารถเทียมด้วยม้ามาประเทียบไว้แล้ว ทรงตกแต่ง
พระบวรกายปราธนาจะออกจากพระนคร จึงถามหาชนแล้วให้พระราช
เทวชนบรรดาก่อน ส่วนพระองค์ชนรถต่อภายหลังเสด็จออกจากพระนคร
ทางทวารค้ำประจิมทิศ ตมตถึ ปกาเสนุโต เมื่อสมเด็จพระบรม
ศาสดาจะทรงประกาศเนอความนั้น จึงตรัสเป็นคาถาว่า

ตโต อรินทโม ราชา รัชขั ทตฺวา พุราหุมนสุส
รถึ เทวี คเหตุวาน นิกุขมนุโตเยว คโต ฯ

แปลว่า ลำคับนพระเจ้าอรินทมาศพระราชทานรัชสมบัติแก่
พราหมณ์แล้ว ก็พาพระราชเทวชนรถเสด็จไป มนุษย์ชาวพระนคร
ทั้งสนักพากันร่ำร้องอยู่เซงแซ่ ตมตถึ ปกาเสนุโต เมื่อสมเด็จ
พระบรมศาสดาจะประกาศเนอความนั้น จึงตรัสเป็นคาถาว่า

โอโรธา จ กุมารา จ เวสียานา จ พุราหุมนา
พาหา ปคฺคยฺห ปกุกณฺฑุ ราชา ปายาสี นครี
สมาคตา ชนปทา เนคมา จ สมาคตา
พาหา ปคฺคยฺห ปกุกณฺฑุ ราชา ปายาสี นครี

หตุธาโรหา อณิกตุธา รติกา ปตฺตติการกา
พาหา ปคฺคยฺห ปกฺกณฺฑุ ราชา ปายาสี นครี ๗

แปลว่า เหล่านางพระสนมแลพระราชกุมาร แลพ่อค้า แล
พราหมณ์ แลชาวชนบท แลชาวนิคม แลนายหัตถาจารย์ นายอัสสา
จารย์ นายสารถิ แลพลเคียรเท่าทั้งปวงก็มาประชุมกันยกแขนทั้งสอง
ขึ้นปริเทวนาการคร่ำครวญ ส่วนพระเจ้าอรินทมราชก็เสด็จออกจากพระ
นคร มหาชนทั้งหลายได้เห็นดังนั้นแล้วก็พากันติดตามไป พระมหา
สัตว์เจ้าเห็นมหาชนติดตามมาแล้ว ก็เปลื้องเครื่องประดับออกพระราช
ทานแล้วตรัสว่า คุณกรท่านทั้งหลายผู้เจริญท่านทั้งหลายอย่าเศร้าโศก
รำไรเลย เพราะการบริจาคทานเช่นนั้นเป็นธรรมดาของเรา แล้วตรัส
ว่าบัณฑิตทั้งหลายทั้งปวงเป็นสภาวะธรรมดาไม่เที่ยงแท้ยั่งยืนคงทนถาวรเลย
แม้ท่านทั้งหลายยังมีความรักในเราแล้ว ท่านทั้งหลายจงให้ท่านรักษา
ศีลจําเรณูภาวนาเถิด ทรงสั่งสอนมหาชนให้ตั้งอยู่ในความไม่ประมาท
แล้วก็ให้มหาชนกลับไป ครั้นมหาชนกลับไปแล้วพระองค์ก็ขยราชรถไป

ด้วยเหตุดังนั้น สมเด็จพระบรมศาสดาจึงตรัสเป็นพระคาถาไว้ว่า

ตโต อรินฺทโม ราชา โอวติตฺวา มหาชนํ
นิวตฺติตฺวาน ปาเชสี รติ ปายาสี โส มคฺคํ ๗

แปลว่า ลำดับนั้นพระเจ้าอรินทมราชทรงโอวาทมหาชน ครั้น
มหาชนกลับไปแล้วพระองค์ก็ขยราชรถไปตลอดหนทาง เมื่อเสด็จไปใน
ระหว่างทาง ท้าวสักกะเทวราชก็ออกจากพระนครสละเพศเป็นพราหมณ์

หนุ่มเสียแล้ว นฤมิตเพศเป็นพราหมณ์^๕อนตามพระมหาสัตว์^๖ไปทูลขอ
 รถเทียมม้า^๗นั้น พระมหาสัตว์^๘เจ้าก็มีพระทัยยินดีเสด็จลงจากรถ^๙แล้วให้
 พระราชเทว^{๑๐}ลงจากรถแล้วตรัสว่า ^{๑๑}คุณนางผู้เจริญเจ้าจงอนุโมทนาทาน
 นั้นเถิด แล้วตรัส^{๑๒}เป็นพระคาถาว่า

นป้าหเมตี ยสสา ททามิ
 อนุตตมัจฉเ น ธเน น รถิ
 สตณจ ธมฺโม จริโต ปุราโณ
 อิจฺเจว ทาเน รมติ มโน เม ฯ

แปลว่า เราไม่ได้ให้รถ^{๑๓}เพื่อจะต้องการยศ^{๑๔} ไม่ได้ปราถนาจะไป
 เกิดในตระกูลสูง^{๑๕} ไม่ได้ปราถนาทรัพย์สมบัติ^{๑๖} ไม่ได้ปราถนารถ^{๑๗} ความ
 ประพฤติในการจำแนกแจกทาน^{๑๘}นี้เป็นธรรมตาของสัตบุรุษทั้งหลายมีมา
 แต่โบราณ^{๑๙} เพราะเหตุ^{๒๐}นั้นและใจของเราจึงยินดี^{๒๑}ในทาน ครั้นตรัส
 อย่างนั้นแล้ว^{๒๒}พระราชทานรถเทียมม้าแก่พราหมณ์^{๒๓} ส่วนท้าวสักกะ
 เทวราช^{๒๔}รับเอารถเทียมม้า^{๒๕}ได้แล้ว ก็อันตราย^{๒๖}หาย^{๒๗}ไป

จำเดิมแต่นั้น^{๒๘}มากษัตริย์ทั้งสอง^{๒๙}พระองค์ก็ทรงพระดำเนียรเสด็จ^{๓๐}ไป
 พระบาทของบรมกษัตริย์ทั้งสอง^{๓๑}พระองค์ก็แตก^{๓๒}ไป พระราชเทว^{๓๓}ทอด
 พระเนตรเห็น^{๓๔}บรมกษัตริย์^{๓๕}ออก^{๓๖}พระกำลัง^{๓๗}ลงแล้ว ส่วนพระนาง^{๓๘}เจ้าก็ทรง
 พระครรภ์^{๓๙}หนัก พระพักตร์^{๔๐}ก็^{๔๑}นอง^{๔๒}ไปด้วย^{๔๓}อัสสชลธารา^{๔๔} ด้วยความที่
 พระนาง^{๔๕}เจ้า^{๔๖}ประกอบ^{๔๗}ไปด้วย^{๔๘}วัตร^{๔๙}จริยา^{๕๐}ในพระราช^{๕๑}สามิ^{๕๒}แลมีความ^{๕๓}จงรัก
 รัก^{๕๔}ในพระราช^{๕๕}สามิ^{๕๖}เป็นกำลัง^{๕๗} แลมี^{๕๘}พระทัย^{๕๙}เต็ม^{๖๐}ไปด้วย^{๖๑}ความ^{๖๒}กรุณา^{๖๓}
 จึงกราบ^{๖๔}ทูล^{๖๕}พระมหา^{๖๖}สัตว์^{๖๗}เจ้า^{๖๘}ว่า ขอ^{๖๙}เชิญ^{๗๐}เสด็จ^{๗๑}มายัง^{๗๒}ค^{๗๓}เห็น^{๗๔}ยว^{๗๕}ข้า^{๗๖}พระบาท^{๗๗}ไว้

ขุณฺณาสชาตก

แล้วพากันไปเถิด พระมหาสัตว์จึงตรัสว่าเจ้าช่างพูดจาไพเราะอ่อนหวาน
แล้วก็ทรงจับไม้ธำมระกระเส็จไป

ในกาลนั้น คนเค็รทางทั้งหลายได้เห็นกษัตริย์ทั้งสองพระองค์แล้ว
ก็พากันเจรจาต่าง ๆ ด้วยความกรุณา

ในขณะนั้น ท้าวสักกะเทวราชจึงสละเพศเป็นพราหมณ์อันเลี่ยน
นฤมิตเป็นพราหมณ์ชราดังก่อนมีมือถือไม้เท้าทำตัวสันตติตามพระมหา
สัตว์เจ้าไปแล้วทูลว่า ติฏฺฐตุ มหาราช ขอพระมหาราชเจ้าจงหยุดอยู่
ก่อนแล้วก็ทูลขอหาปณะว่า ขอพระองค์จงพระราชทานหาปณะแก่
ข้าพระบาทเถิด พระมหาสัตว์เจ้าจำพราหมณ์นั้นได้แล้วจึงตรัสว่า ดูก
พราหมณ์ท่านจงอดโทษอย่าได้ โกรธเราเลย ตัวเราก็คือพระราชเทว
เป็นทาสาทาสีของท่าน พราหมณ์ทูลว่าข้าแต่พระมหาราช ข้าพระบาท
ไม่มีความประสงค์จะให้พระองค์เป็นทาสาทาสี ถ้ากระนั้นมหาพราหมณ์
ท่านเอาเราไปขายเถิด ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ข้าพระบาทไม่สามารถจะ
ขายพระองค์ได้ พระองค์จงพระราชทานหาปณะพินหนึ่งแก่ข้าพระบาท
โดยเร็วเถิด ก็แล้วมหาพราหมณ์เราจะขายตัวเราก็คือพระราชเทวแล้ว
จะให้หาปณะพินหนึ่งแก่ท่าน พระมหาสัตว์เจ้าเล่าโลมพราหมณ์แล้ว
ทอศพระเนตรดูพระราชเทวตรัสว่า ดูกกรเจ้าผู้มีพกตรอันเจริญเราจะ
มอบพระสัพพัญญุตญาณไว้กับเจ้า พระราชเทวเจ้ารับพระราชบัญชาว่า
ข้าแต่เทวราชเจ้าก็แล้ว ขอพระองค์จงขายข้าพระบาทก่อนแล้วข้า
พระบาทจึงจะทำความปรารถนาของพระองค์ให้บริบูรณ์ตามพระราชประสงค์
แล้วตรัสเป็นพระคาถาว่า

ทาสี ตูยหิ อหิ เทว สามโก มม อีสุสโร
เทวตา เม ปติภูจาสี วิภินาถ ยถาสุขิ ฯ

แปลว่า ข้าแต่สมมุติเทวราชเจ้า ข้าพระบาทเป็นทาสีของพระองค์
พระองค์เป็นเจ้าเป็นอิศระของข้าพระบาท เป็นเทวตาแลเป็นที่พึ่งของ
ข้าพระบาท ขอพระองค์จึงข้ายข้าพระบาทตามพระราชประสงค์เถิด
พระมหาสัตว์เจ้าได้ทรงสคยพระราชเสาวนีย์แล้วก็มีพระทัยยินดี แล้วกลับ
มีพระทัยกัมปนาทหวาดไหว มีน้ำพระเนตรหลังไหลตจรถอน้ำมากไปด้วย
พระกรุณาปราณี จึงตรัสว่า ถ้อยคำของเจ้าเป็นสุภาสิต ถ้อยคำของเจ้า
เป็นที่ขบจิตตัจจใจนัก แล้วก็พาพราหมณ์กษัตริราชเทวีไปถึงอินทปัตถ
นคร ครั้นไปถึงสำนักเศรษฐีผู้มีทรัพย์มากในพระนครนั้นแล้วจึงถาม
ไปว่า ท่านจะชอทาสีบ้างหรือไม่ ยังมีพราหมณ์ผู้หนึ่งเป็นคนมีทรัพย์
มาก จึงถามพระมหาสัตว์เจ้าว่าคูกกรท่านผู้สหายทาสีของท่านราคา
เท่าไร แนนายเมื่อนายจะชอแล้วจึงให้กหาปณะแก่ข้าहारอยกหาปณะ
แล้วพระมหาสัตว์เจ้า ก็ข้ายพระราชเทวีให้แก่พราหมณ์นั้นแล้วตรัสว่า
คูกกรเจ้าผู้มีพกตรอนเจเรญเจ้าจงอยู่ทำกิจการในบ้านนี้เถิด

พระราชเทวีเจ้าก็เข้ากอดพระบาทพระมหาสัตว์เจ้าถวายบังคมแล้ว
กราบทูลว่า ขอพระองค์จงอดโทษความผิดแก่ข้าพระบาท การที่
ข้าพระบาทได้ถวายบังคมพระบาทของพระองค์ก็ การที่ได้เห็นพระองค์
ก็ การที่ได้อยู่ร่วมกนกับพระองค์ก็ การที่ได้เจเรจากนกับพระองค์ก็
ครั้งนเป็นครั้งในภายหลัง ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นพระบรมราชสามิ ขอ
พระองค์จงอดโทษที่อาศรัยกายกรรม วิจกรรม มโนกรรม ซึ่งได้

ประพาศล่องเกินไปแล้วนั้นด้วยเถิด พระมหาสัตว์เจ้าเล่าโลมเอาใจ
พระราชเทวี แล้วจึงเข้าไปใกล้พราหมณ์เจ้าทรพยนนทรส์ว่า ข้าแต่
นายท่านจงขอตัวข้าพเจ้าไว้ด้วย พราหมณ์เจ้าทรพยจึงถามว่า คุณกร
สหายตัวของท่านราคาเท่าไร ข้าแต่นายตัวของข้าพเจ้าราคาห้าร้อยกหา
ปณะ ฯ จะให้ท่านรักษาประตท่านจะรักษาได้หรือไม่ ฯ ข้าพเจ้ารักษาได้
พราหมณ์เจ้าทรพยหนักให้ทรพยแก่พระมหาสัตว์ห้าร้อยกหาปณะ พระ
โพธิสัตว์เจ้าทรงรวบรวมทรพยซึ่งเป็นค่าตัวของพระองค์ แลค่าตัวของ
พระราชเทวีไว้แล้วจึงพดกัยพราหมณ์ว่า คุณกรมหาพราหมณ์ผู้เจริญ
ด้วยผลทานอนันขอให้สัตว์ทั้งหลายทั้งสิ้นอย่าได้ วิโยคปลัดปลากจากกัน
แลกันเลย กล่าวดังนั้นแล้วก็ให้กหาปณะพันหนึ่งแก่พราหมณ์

ตมตถิ ปกาเสนโต เมื่อสมเด็จพระบรมศาสดาจะทรงประกาศ
เนอความนั้น จึงตรัสเป็นพระคาถาว่า

ตโต อรินทโม ราชา วิกิตฺวาน อตฺตโน

วิกิตฺวาน เทวี จ มูถิ อทาสี พฺราหฺมณิ ฯ

แปลว่า ในกาลนั้นพระเจ้าอรินทมราชชายาตัวของพระองค์กับ
พระราชเทวีแล้ว พระราชทานทรพยซึ่งเป็นค่าตัวนั้นแก่พราหมณ์
พราหมณ์รับเอากหาปณะทั้งสิ้นได้แล้วก็อนตรธานหายไป

ถ้าคยนั้น ส่วนพระโพธิสัตว์เจ้าจำเดิมแต่วันนั้นนั้นก็รักษาประตอยู่
ในข้านั้น ครั้นกาลล่วงไป ฯ พระราชเทวีเจ้าทรงพระกรรม์แก่ขริบรณ
เต็มทีแล้ว ก็เข้าไปนั่งอยู่ภายใต้ร่มประตของนางพราหมณ์ วันหนึ่ง
เป็นวันอาวาสแรมเดือนเชษฐจุมาศ พระนางเจ้าก็ประสูติพระราช
กุมารในเวลาอัคมรตติกสมัยกำลังฝนตก

พระราชกุมารนั้น ครั้นประสูติจากพระครรภ์แล้วกลับพระชนม์
 พระนางเจ้าทรงทราบว่าพระราชกุมารสิ้นพระชนม์แล้ว แลได้เห็นพระ
 ราชกุมารยังเขื่อนอยู่ด้วยพระเสมหะแลพระโลหิต ก็ทรงอุ้มพระราช
 กุมารขึ้นไว้ แลพระนางเจ้าจึงทรงระลักไปถึงพระโพธิสัตว์เจ้า เมื่อ
 จะทรงปริเทวนาการรำพรรณถึงพระโพธิสัตว์ซึ่งได้มีพระกรุณา จึงกล่าว
 พระคาถานี้ ว่า

หา ตาตก สุกุ รัม	ปจมี ปุตุตก ลภี
อิทานิ เต บิตา นตุถิ	ตุวญจ ชาโต มริสุสสิ
ปุพเพ ฌาตักเต กาเล	สุขิ โหติ อนุปปกั
อิทานิ ทาสีภาวาหิ	กถิ กาหามิ ปุตุตก
หา ตาต ทกฺขิณกฺขิ เม	หา ตาต หทยิ มม
กถเมตติ กริสฺสามิ	อชฺช รตฺตหิ เอกิกกา
อิทานิ เต วินา รญฺญา	อคุคิมตฺตปิ นาลภี ฯ

แปลว่า พ่อเอ๋ยแม่ได้ลูกน้อยหวัชท์แรกรูปร่างงดงาม เวลานขตา
 ของเจ้าก็เหมือนนกขมิ้นมิ ถึงตัวเจ้าเล่าได้เกิดมาแล้วก็มาถึงตาย
 แต่ก่อนได้มีญาติไปมาหากันได้รบแต่ความสุขสบายเป็นอันมาก บัดนี้
 แม่ก็เป็นทาสีจะทำอะไรได้เล่าพ่อลูกน้อย พ่อดวงนัยเนตรของขวา
 ของแม่ พ่อดวงหทัยของแม่ วันนึ่งเป็นเวลากลางคืนทั้งแม่ก็เป็นผู้
 หญิงคนเดียวไหนจะทำกิจการอันนี้ให้สำเร็จได้ เวลานแม่มาพลัดพราก
 จากพระราชบิดาของเจ้าเสียแล้วแต่ชนไฟก็หาไม่ได้ พระราชเทวีเจ้า
 ทรงปริเทวนาการโดยนัยเป็นอาทิฉันแล้ว

✦
ขัณฺณาสชาคก

ลำดับนั้น นางพราหมณ์ได้ ยินเสียงพระราชเทวีทรงพระกรรแสงให้
จึงถามว่า อิทาสัชวรายเจ้ารองให้ทำอะไร พระราชเทวีบอกว่า คุณนาย
เจ้าขา บุตรฉันพอออกมาก็ตายเสียแล้ว นางพราหมณ์โกรธกล่าวว่า
หญิงชัวรายเจ้าจงรีบออกไปเสียจากเรือนของข้า พระราชเทวีจึงตอบว่า
คุณนายเจ้าขา เวลานั้นเป็นเวลากลางคืนวันสิ้นเดือนฝนก็ยังคงตกอยู่ ฉัน
ก็เป็นหญิงคนเดียวไม่มีเพื่อน ขอรอไปจนรุ่งนี้เถิดฉันจะออกไปแต่เช้า
นางพราหมณ์เป็นหญิงไม่มีความกรุณาแก่คน จึงตำพระราชเทวีว่า
เจ้าเป็นหญิงชั่วช่าอยู่ในเรือนนี้ไม่ได้ จงออกไปเสียจากเรือนนี้โดยเร็ว
พระราชเทวีเจ้าโดยความที่พระนางเจ้าเป็นนางกษัตริย์สุขุมลชาติ ครั้น
ได้ฟังเสียงที่นางพราหมณ์ตำปรีภาส ก็มีพระทัยเร่าร้อนด้วยเพลิง
โศกไม่สามารถจะกลืนน้ำพระเนตรได้ จึงอุ้มพระราชบุตรออกจากภาย
ใต้ชั่มประตู่ ได้อาศรัยแสงสว่างที่ฟ้าแลบพอแลเห็นหนทางเที่ยวไป
ทั่วทิศ เมื่อพระนางเจ้าเที่ยวไปโดยลำดับก็จะถึงประตูที่พระโพธิสัตว์
เจ้ารักษา ก็มีพระเนตรมองไปด้วยพระอัสน์ชลธาราเที่ยวไป ถึง
ประตูไหนพระนางเจ้าก็กล่าวพระคาถาที่ประคูนนั้นว่า

อนุกมฺปาหิ มํ สามิ อหํ ทาสี จ วิธวา

เม ปุตุโต ชายติ มโต ตสฺมา มํ เทหิ โอกาสํ

แปลว่า นายเจ้าขาสงเคราะห์ฉันด้วย ฉันเป็นหญิงทาสีแลเป็น
หญิงหม้ายด้วย บุตรของฉันพอเกิดมาก็ตายเสียแล้ว เหตุการณ์เป็น
เช่นนั้น ขอนายจงให้ที่อาศรัยแก่ฉันเถิด

ส่วนพระโพธิสัตว์เจ้าโตฟังพระวาทาน่าอนาถของพระราชเทวีนั้นแล้ว
 ไม่สามารถจะตำรงพระองค์อยู่ได้ ก็เสด็จออกจากการจากที่พระอินทมทรง
 นั่งแล้วตรัสกับพระราชเทวีว่า คุณกรแม่เวลานักยังตกอยู่ ตัวเรามาอยู่ใน
 อำนาจผู้อื่น เรากลัวนายไม่อาจแยกประตได้ เจ้าจงไปขอท่ประต่อนเถิด
 พระราชเทวีเจ้าตอบว่านายเจ้าขา ประต่อนไม่มีแล้ว จึงกอดพระราชบุตร
 ไว้แทบพระอระ ทำอาการเหมือนคนบ้า คูกพระชาณประเทศลงเหนือ
 แผ่นสุธาแล้ว แหงนพระสอชนปริเทวนาการว่าพรรณถงเรื่องซงควรจะ
 กรุณาของตนแล้วกล่าวคาถาว่า

หา ตาต อปฺปปุณฺณาสี	บุพเพ รชฺเช น ชายสี
อิทานิ ทาสีภาวหิ	กถิ กามมิ ปุตุตฺก
สเจ อรินฺทโม อตุถิ	บีตา เต มม สามิโก
กุฎฺฐาคาเร จ สิวิกา	มนาปา รตนามยา
ตาย ตํ นิหริสุสามิ	มนาปํ ตวํ ลภิสฺสสสี
อิทานาหํ วินา รณฺญา	ทวารมตุตฺตมฺปิ นาลภิ

แปลว่า คุณกรพ่อ เจ้าเป็นผู้มีบุญน้อย แต่ก่อนแม่ยังอยู่ในรัชสมบัต
 เจ้าไม่มาเกิดเสีย บัดนี้แม่เป็นทาสจะทำอะไรได้พ่อลูกน้อย ถ้าพระบิดา
 ของเจ้าซงเป็นสามีของแม่ยังเป็นพระเจ้าอรินทมราชอยู่ แม่จะพาเจ้าไป
 ขนเรือนยอดทวยพระสิวิกาทแล้วไปทวยรัตนเป็นที่ปลมใจนั้น เจ้ากจัก
 ได้ รนเริงบันเทิงใจ บัดนี้แม่มาพลัดพรากจากพระราชเจ้าเสียแล้ว แต่
 ชั้นประตูก้เข้าไม่ได้ ๆ

พระโพธิสัตว์เจ้าโตสคยเสียงทรงพระกรแสงของพระราชเทวีเจ้า
แล้วก็สลคพระไทยจึงถามว่า คุณกรแม่ชอของเจ้าว่ากะไร
พระราชเทวีโตสคยแล้วจึงบอกว่ นายเจ้าชาคนชอสุวรรณคัพภา
พระโพธิสัตว์เจ้า แต่พอได้ยีนว่าสุวรรณคัพภาก็ลูกชนจากพระที่นั่ง
เบ็คประคอกแล้วเข้าไปใกล้พระราชเทวีเข้าประคองจุมพิตพระเกศบอกว่
คุณกรเจ้าผู้มพกตรอนเจริญ เราเป็นพระราชชอรินทมะ พระราชเทวี
เจ้าโตสคยแล้วกอกคเอาพระบาทพระมหาสคยเจ้าแล้วกถึงวิสญญิสลยไป
ในสถานทั้น

พระมหาสคยเจ้าอุมพระราชเทวีชนแล้วกล่าวว่ คุณกรเจ้าผู้มพกตร
อนเจริญหยคทั้นนเกิด อย่าเคร้าโคกปริเทวนาการไปเลย เราได้
บอกเจ้าไว้ว่ ความพรอมเพรียงกันแลความพลคพรากจากกันนี้เป็น
ธรรมคาของโลก ชีวิตของมนุษย์ทงหลายมีความตายเป็นที่สุด เพราะ
เหตุใด เพราะเหตุนั้น เจ้าอย่าได้ปริเทวนาการรำไรไปเลย พระราชเทวี
เจ้าประกิชฐานอยู่แทบเบองพระบาทพระมหาสคยเจ้า แล้วกราบทลถึง
สรวพทกขของตนถวายเป็นทรวงทวาย

พระมหาสคยเจ้าอุมพระราชบุตรของพระองค์ชนแล้ว ให้พระราช
เทวีลูกชนทวยพระค้ำวสว่ คุณกรเจ้าผู้มพกตรอนเจริญลูกชนเกิดอย่าเคร้า
โคกให้ช้เลย เมื่อจะประกาศความทโลกไม่เที่ยง จึงตรัสพระคภาว่

มา พาพหุ ปรีเทเวสิ

เอสา โลกสุส ฌมมตา

อนิจจา สพพสขารา

สพพพทุเชหิ เทลิตา

แปลว่า เจ้าอย่าเศร้าโศกให้หนักนักเลย ธรรมดาของโลกเป็น
อย่างนี้ พระพุทธเจ้าทั้งหลายได้แสดงไว้ว่า สรรพสิ่งทั้งหลายเป็น
สภาวะธรรมไม่เที่ยง

พระราชเทวีเจ้าดำรงอยู่ในพระโอวาทแล้ว จึงกราบทูลประวัติของ
ตนแก่พระราชสวามี

พระโพธิสัตว์เข้คประตแล้วอุ้มพระราชกุมารไปย้งข้าชากัยพระราช
เทวี ใคเห็นคั้นไม้ ในข้าชากัยแสงสว่างที่พาแลบ ปราถนาจะชุก
แผ่นดิน จึงส่งพระราชกุมารให้พระราชเทวี ๆ ก็อุ้มพระราชกุมารไว้

ส่วนพระโพธิสัตว์เจ้าระลิกขณมาได้ จึงว่า คุกรเจ้าผู้มีพกตรอิน
เจริญ เราจะให้ชีวิตแก่บุตร เราจะให้ชีวิตแก่บุตรอย่างไรเจ้าหรือไม่
ในโลกนทพงอย่างอนชงจะเสมอเหมือนอนทวยค้ำศตย์ไม่มีเลย กล่าวคงน
แล้วก็ย้ายพระพกตรณเพาเรต่อขรพาทศากาภาค ประคองอัญชลชนเมอจะ
กระทำสัตยาธิษฐาน จึงกล่าวคาถาว่า

สุณนตุ โภณโต เม วจัน	เทวสัมา สมากตา
สจจาธิญฺจานัน กตฺวาน	ปุตฺตสฺสตฺถาย ชีวตี
ยโต สรามิ อตฺตานัน	ยโต ปตฺโตสฺมิ โยวานัน
นาภิชานามิ สลฺยจิจฺจ	ปาณัน หิสฺสสามิ อตฺตนา
กฺุณฺจกิปฺลิมตฺตํ	น หนามิ กุทาจนัน
เอเตน สจฺจวชฺเชน	ปุตฺโต เม อชฺช ชีวตุ
กากนิกมตฺตตฺถจาปี	อทินัน สามินิคุคเห
เอเตน สจฺจวชฺเชน	ปุตฺโต เม อชฺช ชีวตุ

ปรทาร์ น คจฺเจยฺย

เอเตน สจฺจวชฺเชน

สุราปานํ น ปิวามิ

เอเตน สจฺจวชฺเชน

ทตฺวา ทานํ ยาจกานํ

เอเตน สจฺจวชฺเชน

ยทา เม ทินฺนาวกาเล

สพฺพสตุเต หิตตฺถาย

ตทาหํ วิกิตฺตฺวาน

เอเตน สจฺจวชฺเชน

สพฺพทาเนน เม สจฺจํ

เอเตน สจฺจวชฺเชน

มุสาวทํ น ภาณมิ

ปฺตฺโต เม อชฺช ชฺวตฺ

สํลํ เม ปริสุทฺธติ

ปฺตฺโต เม อชฺช ชฺวตฺ

สทฺธาจิตฺเตน ททามิ

ปฺตฺโต เม อชฺช ชฺวตฺ

จิตฺตํ เม ปริสุทฺธติ

สมฺมาสมฺโพธิการกํ

สจฺจํ จิตฺตํ น โโกปเย

ปฺตฺโต เม อชฺช ชฺวตฺ

พฺพุโธ หเสสฺสามิ อนาคเต

ปฺตฺโต เม อชฺช ชฺวตฺ

แปลว่า ข้าแต่เทพสังฆาคณานิกเรเจ้าทั้งหลาย ขอเชิญมาประชุม
 ก็นฟังคำของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจะกระทำคำสั่งตยาธิษฐาน ปราถนาจะให้
 ชีวิตแก่บุตร ตั้งแต่ข้าพเจ้าระลึกถึงตนมา แลตั้งแต่ข้าพเจ้าเป็นเด็ก
 มา ข้าพเจ้าไม่ได้ คิดแกเลงฆ่าสัตว์มชีวิตควยตนเลย แต่ชนทสคมคค้ำ
 มคคาง ข้าพเจ้าก็ไม่ได้ฆ่าสักครั้งหนึ่งเลย ด้วยคำสั่งตนขอให้บุตร
 ข้าพเจ้ามีชีวิตขึ้นมาในวันนฤกต อนึ่งข้าพเจ้าไม่ได้ข่มเหงเจ้าของถอ
 เอาสิ่งของที่เขาทำได้ ให้ มาตราว่ากานกหนึ่ง ด้วยคำสั่งตนขอให้บุตร
 ข้าพเจ้ามีชีวิตขึ้นมาในวันนฤกต อนึ่งข้าพเจ้าไม่ได้ประพฤติกิล่วงภรรยา
 ท่านผู้อื่นแลไม่ได้กล่าวมุสาวาท ด้วยคำสั่งตนขอให้บุตรข้าพเจ้ามี

ชีวิตขึ้นมาในวันนฤเกศ อนึ่งข้าพเจ้าไม่ไต่คิมน้ำสราขาน คีลของข้าพเจ้า
 บริสุทธิ ด้วยคำสัจย่นขอใ้บุตรข้าพเจ้ามีชีวิตขึ้นมาในวันนฤเกศ อนึ่ง
 เมื่อข้าพเจ้าให้ทานแก่ยาจกทั้งหลาย ข้าพเจ้าให้ด้วยจิตตศรัทธา ด้วย
 คำสัจย่นขอใ้บุตรข้าพเจ้ามีชีวิตขึ้นมาในวันนฤเกศ เมื่อใดในกาลที่
 ข้าพเจ้าให้ทาน ข้าพเจ้าตั้งใจบริสุทธิเพื่อประสงค์จะบำเพญสั้มมาสั้มโพ
 ธการกขารมีธรรมให้เป้นประโยชน์แก่สัตว์ทั้งปวง เมื่อข้าพเจ้าขายตัว
 ลงทำทาน ข้าพเจ้าตั้งใจประกอบด้วยสัจจะมิให้จิตตก้าเว็บไต่ ด้วย
 คำสัจย่นขอใ้บุตรข้าพเจ้ามีชีวิตขึ้นมาในวันนฤเกศ ด้วยสรรพทานา
 นิสงส์ของข้าพเจ้าซึ่งเป้นส่วนสัจจะนี้ ขอใ้ข้าพเจ้าได้เป้นพระพุทธรเจ้า
 ในอนาคตกาลเถก ด้วยคำสัจย่นขอใ้บุตรข้าพเจ้ามีชีวิตขึ้นมาในวัน
 นฤเกศ

ตสมึ ขณ โภธิสตุตสุส สจจาธิฏฐานานุภาเวน ในขณะนั้น
 ทารกก็พลิกตัวกลั้ไปนอนลงโดยข้างเบองขวา ด้วยอานุภาพสัจยยา
 ธิษฐาของพระโพธิสั้ตัวเจ้า

ถ้าคยนั้นพระราชเทวีเจ้า จึงตรัสว่า ข้าแต่พระราชสามึ้เจ้า บุตร
 ของเราทั้งหลายมีชีวิตขึ้นมาแล้ว (เป้นขึ้นมาแล้ว พนขึ้นมาแล้ว)
 พระราชเทวีเจ้า ก็คือศัจรรยั้พระทัย พระโลมชาตสยคสยของ
 ด้วยผลสัจยยาธิษฐานที่เป้นไปเห็นประจักษ์ จึงทูลพระราชสามึ้ว่า ข้าแต่
 พระราชสามึ้เจ้า ถึงทวขาพระบาทก็ควรจะทำซ่งคำสัจย่น ๆ ทูกรเจ้าผู้
 มีพิกตรอนเจริณ การทเจ้าจะทำซ่งคำสัจย่นนเป้นการดีแล้ว

๔
ขุณฺณาสชาคก

ลำดับนั้นพระราชเทวเจ้า เมื่อจะให้เทพยดาทั้งหลายทราบบ้าง
ประจักษ์จึงกล่าวคาถาว่า

โณนุโต โณนุโต เทวสัมา ปพฺพตา วนกนฺทรา

อากาสกมโน เทวา สพฺเพ เทวา สุณนฺตุ เม

ตทา เม วิกิตฺตฺวาน สจฺจํ จิตฺตํ น โโกปเย

เอเตน สจฺจวชฺเชน ปุตุโต เมทานิ อุมฺมจฺหิ

ข้าแต่เทพสังฆาคณานิกรเจ้าผู้เจริญทั้งหลาย ขอเทพเจ้าแต่

บรรดาซึ่งอยู่ในภูเขาลดขาลดชอกเขา แลเทพเจ้าซึ่งท่องเที่ยวไปใน

อากาศทั้งปวงจงฟังคำข้าพเจ้า เมื่อข้าพเจ้าชายตัวลงทำทาน ข้าพเจ้าตั้ง

จิตต์ปรารถนาคด้วยสัจจะมิให้ จิตต์กำเริบไต่ ด้วยคำสัตย์นี้ ขอให้บุตร

ข้าพเจ้าลูกชนใด ในเวลานี้เกิด

ลำดับนั้นทวารกก็พลุกพล่านคนมณเฑาะพราตภาโตด้วยอนุภาพ

สัตยาริษฐาน

ขณะนั้นก็ยังเกิดปรากฏเป็นอัศจรรย์ ท้าวสักกเทวราชเจ้ามีจิตต์

เลื่อมใส มาประคิษฐานอยู่บนอากาศ รุ่งเรืองอยู่ด้วยสิริกายอันเป็น

ทิพย์ ประคูกิ่งดวงพระอาทิตย์มรคมีอันอ่อน ประคิษฐานอยู่บนอากาศ

ฉนั้น กระทำปริมณทลสุสานประเทศทั้งสิ้นให้สว่างเป็นอันหนึ่งอันเดียว

กัน แล้วให้ฝนยบฝนชาติอันเป็นทิพย์ตกลงมา เมื่อจะบอกพระโพธิสัตว์

เจ้าให้ทราบว่าพระองค์เสด็จมา จึงกล่าวคาถาว่า

สกุโกหมสมิ เทวินุโท	อาคโต ทว สนฺติเก
อญฺชลิเนเต ปคฺคยฺหามิ	ราชเสณฺฺจํ นนามิหิ
สาธฺุ สาธฺุ มหาราช	ยิ ปตฺถิตํ ตยา ลภิ
อนาคเต หิ สมฺพุทฺโธ	โลกนาถ ภาวิสฺสตี

แปลว่า ข้าพเจ้าเป็นเทวินทรลัทธิเทวราช มาแล้วยังสำนักของ
พระองค์ ข้าพเจ้ากระทำอัญชลีแก่พระองค์ ข้าพเจ้านมัสการพระองค์
ผู้เป็นกษัตริย์อันประเสริฐ ข้าแต่มหาราชเจ้าคเเลวคเเลว พระองค์
จะปราณาสังโค ขอพระองค์จงได้สิ่งนั้นตามปราณาเถิด พระองค์
จักเป็นพระสัมพุทฺธเจ้าเป็นทพงของสัตว์โลกในอนาคตกาลเป็นแท้

ท้าวลัทธิเทวราชกล่าวคาถาเหล่านี้แล้ว ก็พากษัตริย์ทั้งสองพระ
องค์กับท้าวพระราชบุตรมาสนหนทางสาม โยชนให้ประคิษฐานอยู่ในสุจิรวดี
มหานครในวันนั้น

ในสมัยนั้น พอเวลารাত্রีสว่างแล้ว ท้าวลัทธิเทวราชก็ถวายรัช
สมบัตแก่พระมหาสัตว์เจ้าแล้ว ขอขมาโทษพระมหาสัตว์เจ้าแล้วกล่าวว่า
ข้าพเจ้ากระทำอย่างนี้ปราณาจะให้ท่านบารมีของพระองค์เต็มบริบูรณ์ ข้า
แต่มหาราชเจ้า ทวยทานบริจาคของพระองค์ ๆ จะได้ขลุพระสัพพัญ
ญุตญาณโดยฉับพลัน ขอพระองค์อย่าได้ประมาณเลย ข้าแต่มหาราชเจ้า
รัชสมบัตินจึงเป็นของพระองค์เถิด ข้าพเจ้าจักลาพระมหาราชเจ้าไปยัง
เทวโลก ว่าแล้วก็อันตรธานไป

เมื่อสมเด็จพระบรมศาสดาจารย์จะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัส
เป็นพระคาถาว่า

ขัณฺณญาสชาตก

ตโต สกฺโก เทวราชา รัชชํ ทตฺวาน ขตฺติยา
มโนรณํ ปุเรสุสามิ เทวโลกํ อูปาคมิ

แปลว่า ในกาลนั้นท้าวสักกเทวราช ถวายรัชสมย์แก่บรม
กษัตริย์เจ้าแล้วทูลว่า ข้าพเจ้าจะทำความปราถนาของพระองค์ให้บริบูรณ์
ดังนี้แล้วก็เสด็จไปยังเทวโลก

เมื่อพระมหาสัตว์เจ้าได้รัชสมย์แล้วมีพระทัยยินดีเป็นอันมาก จึง
โปรดให้มหาชนมาประชุมกันแล้วตรัสเล่าประวัติทุกประการ แล้วพระราช
ทานโอวาทแก่มหาชนเหล่านั้น

ในกาลนั้นมหาชนทั้งปวงก็ยังเกิดอศักรรย์ใจ ชาวพระนครทั้งหลาย
ก็ถือเครื่องบรรณาการมาถวายพระมหาสัตว์เจ้าเป็นอันมาก ส่วนพระ
มหาสัตว์เจ้าก็พระราชทานโอวาทแก่ชาวพระนครเหล่านั้นแล้ว เสวยรัช
สมย์อยู่โดยธรรม

เมื่อสมเด็จพระบรมศาสดาจารย์จะทรงประกาศเนื่อความนั้น จึง ตรัส
เป็นพระคาถาว่า

ตโต อรินฺทโม ราชา ลทฺธา รัชเช ปตฺติภูจฺติ
นาคเร สนนฺปิปาเตตฺวา สพฺพทฺกฺขํ กเถสี ตํ
สพฺเพ ชนา โลมหนฺโส วา สุตฺวา ราชา กถํ ตทา
พหุลญฺจ คเหตุวาน ทสฺเสหิ ธรณํ ปติ

แปลว่า ในกาลนั้นพระเจ้าอรินทมราช ได้ประคิษฐานอยู่ในรัช
สมย์แล้ว จึงโปรดให้ชาวพระนครมาประชุมพร้อมกันแล้วตรัสเล่าถึง
ความทุกขที่เป็นมาแล้วนั้นทุกประการ บันดาชาวพระนครครั้นได้ฟัง

พระราชดำรัสแล้ว ก็ยังเกิดโลมชาติสยดสยอง พากันถอเอาบรรณาการ
มาถวายเป็นอันมาก

ครั้งนั้น พระมหาสัตว์เจ้าจึงให้หาเสนาบดีคนหนึ่งมาเฝ้าแล้ว ตรัส
ว่า ท่านจงถอกหาปณะพินหนึ่งไปให้แก่นันทपालกะพราหมณ์

ส่วนยากทั้งหลายได้ทราบว่า พระมหาสัตว์เจ้าได้รัชสมบัติแล้ว
ก็พากันเข้าไปขอทาน

เมื่อสมเด็จพระบรมศาสดาจารย์จะทรงประกาศเนอความนั้น จึง
ตรัสเป็นพระคาถาว่า

สพฺเพ เต ยาจกา นปี สุตฺวา ราชานมาคตํ
อุปสงฺกมิตฺวาน ราชานํ ทานํ ยาจนฺตี เต ตทา
เต ยาจเก ราชา ทิสฺวาน

ปสนฺนมานโส หุตฺวา อทาสี ทานํ ยาจกานํ
แปลว่า ยากทั้งสิ้นเหล่านั้น ได้ยินว่าบรมกษัตริย์พระองค์นั้น
เสด็จมาแล้ว ก็เข้าไปขอรับพระราชทานอยู่เสมอ บรมกษัตริย์ได้ทอด
พระเนตรเห็นยากเหล่านั้นแล้ว ก็มีพระทัยเลื่อมใสพระราชทานไทยทาน
แก่ยากเหล่านั้น

จำเดิมแต่กาลนั้นมาพระมหาสัตว์เจ้าก็ย้พระราชเทวีก็ทรงบำเพ็ญ
บุญกุศลมีทานเป็นต้น ครั้นสิ้นพระชนมายุแล้วก็ไปบังเกิดในเทวโลก
หม่ชนเป็นอันมากที่ตั้งอยู่ในโอวาทของพระมหาสัตว์เจ้านั้น ก็มี
สวรรค์เป็นที่ไปในเบื้องหน้า

๔
ขุณฺณยาสชาคก

สมเด็จพะบรมศาสดา ทรงนำพระธรรมเทศนานั้นมาแสดงแล้ว
ทรงประชุมชาคกว่า คุณกรภิกษุทั้งหลายในกาลก่อนเราได้ให้มหาทาน
อย่างนั้น ท้าวสักกะเทวราชในกาลนั้น ครั้นปวัตติกาลกลับชาติมาเป็นพระ
อนรุธิ นางสุวัณณะคัพพาในกาลนั้นมาเป็นนางยสุนทรา ราชบุตรในกาล
นั้นมาเป็นพระราหุล พระเจ้าอรินทมราชในกาลนั้นมาเป็นเราซึ่งเป็น
สัมมาสัมพุทธบรมโลกนาถนแล

จบอรินทมชาคก

๔๗ รถมเสนชาตก

ในรถเสนชาตกนี้ ไม่มีคำปรารภเริ่มความเบื้องต้น แต่ไม่มี
เรื่องความที่เป็นขัจจุบัน มีแต่กล่าวเรื่องเป็นส่วนอดีตจึงจะกล่าวต่อไป
ไปนั้นว่า

เอกสูมึ กิร สมเย พุทธกสุสปสุส สาสเนเยว เอโก นนุโท
นาม เสฏฐิ สมิทธคามวาสี มหัทธโน มหาโภโก อโหสิ ฯ

ดังได้ยินมาในสมัยกาลครั้งหนึ่ง ครั้งศาสนาของพระพุทธกัสสป
สัมมาสัมพุทธเจ้า มีเศรษฐีคนหนึ่งชื่อนันท อยู่ในบ้านสมิทธคาม
เป็นคนมีทรัพย์สมบัติมาก หายตรแลธิตาขมิได้

นันทเศรษฐี ถ้อเอากล้วยสิบสองผลทูลศิษะตนไปพระอาราม
ประสงค์จะถวายพระพุทธเจ้า แต่รำพึงในใจว่าเราจะกระทำพุทธบูชา
พระกัสสปสัมพุทธเจ้า เราจะกระทำความปราถนาให้ไต่บุตร ไปใน
อนาคตกาล เราจะไต่บุตรแลธิตาเป็นอันมาก ครั้นไปถึงพระอารามแล้ว
ถวายนมัสการพระผู้มีพระภาคเจ้า ยกกล้วยสิบสองผลขึ้นเชิดชูถวาย
พระพุทธกัสสปแล้วกระทำความปราถนาตามทศนคคไว้นั้นแล้ว ถวาย
นมัสการลากลับไปสู่เคหาชอกนอกความนั้นแก่ภรรยาตนแล้ว มีความ
คิใจเป็นอันมาก อยู่มาภายหลังภรรยาเศรษฐีก็ตั้งครรภ์ แต่ตั้ง
ครรภ์เรื่อย ๆ มาในไม่ช้านักก็คลอดธิดาได้ ถึงสิบสองคน ในกาล
เมื่อธิดาเหล่านั้นยังเป็นเด็กเที่ยวไปเล่นไป จนภายหลังทรัพย์สมบัติ
มีทองแลเงินเป็นต้นในเรือนของเศรษฐีก็ย่อยยับไป ทาสีทาสาก็พากัน
ล้มตายไป นันทเศรษฐีกับภรรยาก็กลายเป็นคนยากจนเข็ญใจไป

เศรษฐีจึงตองหาเข้าต้มแลเข้าสวຍมาเลยงธิดาอีก อาหารมีเข้าต้มแล
 เข้าสวຍเป็นต้นก็หมกเปลืองไป ด้วยเหตุนี้เศรษฐีโกธรจึงพาเอาธิดา
 ทั้งสี่สองคนใส่เกวียนขับเกวียนไปปล่อยเสียในป่า แล้วยกขับเกวียน
 กลับมายังเคหสถานของตน

ในกาลปางก่อน นนทเศรษฐีได้ถือเอาทรัพย์สมบัติมีทองแลเงิน
 เป็นต้นของธิดาเหล่านั้นในเวลาบริโภคอาหาร แล้วยกเศรษฐีไม่ใ้ให้
 ด้วยเหตุนี้นวกของกรรมเก่าจึงได้ติดตามมา เพราะเหตุนี้เศรษฐี
 จึงได้เป็นคนอนาถา ถูกธิดาสี่สองคนขับขึ้น กรรมที่เป็นบาปเป็นผล
 ของเวรมีในภายหลังเป็นแท้

เพราะเหตุนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคจึงตรัสไว้ว่า

อนิจจา วต สงฺขารา อุปฺปาทวยธมฺมิโน
 อุปฺปชฺชิตฺวา นีรुชฺฌนฺติ เตสํ รูปสโม สฺสุโข
 กมฺมสฺสโก กมฺมทายาโท ยํ ยํ กมฺมํ อกาหสิ ฯ

แปลว่า สิ่งขารทั้งหลายเป็นสภาพธรรมหาความเที่ยงแท้มิได้หนอ มี
 ความเกิดชนแลเสื่อมไปเป็นธรรมดา เกิดชนแลแล้วก็ดับไป ความที่

สิ่งขารเหล่านั้นเขาถึงความสงบระงับดับสูญไปเสียได้เป็นความสุข

บุคคลใดกระทำการอะไร ๆ ไว้แล้ว ย่อมมีกรรมนั้น ๆ เป็น
 ของ ๆ ตน เป็นผู้จะต้องได้รับมฤคก คือ ผลของกรรมนั้น ๆ

ในกาลนั้น นางทั้งสี่สองคนเที่ยวค้นหาบิดาอยู่ในป่า ไม่ช้านัก
 ก็ไปถึงสวนของสันธมารยกขึ้น เวลานั้นนางสันธมารยกขึ้นเข้าไป

ในส่วนใดเห็นนางสิบสองคน แล้วมีจิตตรึกใคร่พาไปเลี้ยงไว้เหมือน
น้องหมคทงสิบสองคน

คราวหนึ่งนางที่เป็นพี่คนใหญ่ ได้เห็นนางสนธมารยกขึ้นกินเนื้อ
มนุษย์ จึงบอกน้องทั้งปวงว่า พวกเราพากันมาอยู่ในสำนักของนาง
ยกขึ้น

นางน้องทั้งปวงได้ฟังดังนั้นแล้ว ก็คิดกลัวพากันหนีไปทั้งสิบสอง
คน ภายหลังนางสนธมารยกขึ้นเข้าไปในส่วนไม่เห็นนางสิบสองคน
ก็เที่ยวติดตามไป นางสิบสองคนไปไม่สู้ไกลนักก็เข้าไปเสียในท้องช้าง

นางสนธมารยกขึ้นไม่เห็นนางเหล่านั้นแล้ว จึงถามช่างว่า คุณกร
ช่างเจ้าได้เห็นนางสิบสองคนมาทางนี้หรือไม่ ช่างตอบว่าเราไม่เห็น
นางสนธมารยกขึ้นก็กลับไป นางสิบสองคนออกจากท้องช้างแล้ว

นางสนธมารยกขึ้นก็ตามมาอีก นางสิบสองคนก็เข้าไปในท้องม้า
นางสนธมารยกขึ้นไม่เห็นแล้ว จึงถามม้าว่า คุณกรมาเจ้าเห็นนางสิบ
สองคนหรือไม่ ม้าตอบว่าไม่เห็น นางสนธมารยกขึ้นก็กลับไป

นางสิบสองคนออกจากท้องม้าแล้ว นางสนธมารยกขึ้นก็ตามมาอีก
นางสิบสองคนก็เข้าไปในท้องโค นางสนธมารยกขึ้นจึงถามโคว่า
คุณกรโคเจ้าเห็นนางสิบสองคนหรือไม่ โคตอบว่าไม่เห็น นางสนธ

มารยกขึ้นก็กลับไปยังสวน

ดังได้ยินมาว่า ในกาลปางก่อนนางสิบสองคนเป็นเด็กกำลังเล่น
อยู่ ได้เอาลูกสุนัขเล็ก ๆ ไปทิ้งเสียในป่าสิบสองตัว กรรมที่เป็นขยาป็น
ได้ให้ผลแก่นางสิบสองคนถึงहारอยชาติ ด้วยกรรมเป็นขยาป็นนั้น นาง

ขุณยญาสชาตก

ลีสสองคนจึงไต่เทียวไปในประเทศนั้นโดยลำคัยจนถึงกุตารนคร มีต้น
ไทรต้นหนึ่งอยู่ริมฝั่งสระของพระนคร นางลีสสองคนไต่เห็นต้นไทร
แล้วก็พากันขึ้นไปนั่งอยู่บนต้นไทร

เวลานั้น พระเจ้ารถลิตทราชาครองราชสมบัติอยู่ในกุตารนคร ไต่
พระราชทานหม้อน้ำทองแก่นางค่อมทาสีคนหนึ่งสำหรับตักน้ำสงมาถวาย
นางค่อมทาสีถือหม้อน้ำทองไปถึงสระนั้นแล้ว ไต่เห็นฉายรัศมีของนาง
ลีสสองส่องสว่างมาถึงตนนาง ๆ เห็นน้ำเป็นเหมือนแสงทองจึงคิดในใจว่า
เราก็สวยงามจะมาตักน้ำต้องการอะไร นางเกิดความโกรธทุขหม้อน้ำ
ทองเสีย ครั้นหม้อทองแตกแล้วนางค่อมทาสีก็กลับมา พระเจ้า
รถลิตทราชาไม่เห็นหม้อน้ำทองแล้ว จึงพระราชทานหม้อน้ำเงินแก่
นางค่อม ๆ ถือหม้อน้ำเงินไปเห็นอาการอย่างนั้น ก็เกิดความโกรธ
ทุขหม้อน้ำเงินเสียอย่างนั้น ครั้นทุขหม้อน้ำเงินแล้วก็กลับมา พระเจ้า
รถลิตทราชาไม่เห็นหม้อน้ำเงิน จึงโปรดพระราชทานหม้อน้ำทำด้วยหนึ่ง
นางค่อมหนึ่งไปถึงสระนั้นอีก เห็นอาการอย่างนั้นก็เกิดความ
โกรธทุขหม้อหนึ่งเสียอย่างนั้นอีก หม้อน้ำทำด้วยหนึ่งนั้นไม่แตก
นางค่อมทาสีต้องตักน้ำเติวกลับไปกลับมา นางลีสสองคนจึงหัวเราะ
ตบมือชน นางทาสีไต่ ยินเสียงตบมือจึงแลดูขึ้นไปไต่เห็นนางลีสสองคน
บนต้นไทรมีรัศมีงดงาม จึงรีบมารายทูลพระเจ้ารถลิตทราชาว่า ข้าแต่
สมมุติเทวราชาเจ้า ข้าพระบาทไต่เห็นนางฟ้าอยู่บนต้นไทร พระเจ้าข้า
พระเจ้ารถลิตทราชาไต่ศคัยดังนั้น ก็เสด็จออกจากพระนครด้วย
จตุรงค์เสนา ทอดพระเนตรเห็นนางลีสสองคนเหล่านั้นแล้ว มีพระทัย

ขุณฺณาสชาตก

นางสนธิมารได้ฟังพระเจ้ารณสีททตรัสเรียกดังนั้น ก็ลงจากต้น
ไทรถวายบังคมพระเจ้ารณสีททแล้ว พระเจ้ารณสีททก็ให้นั่งบนพระวอ

ทองพาไปให้อยู่ท่ามกลางปราสาท ตั้งให้เป็นอัครมเหษีผู้ใหญ่

นางสนธิมารนั้น เป็นทรกตเอิบอิมพระทัยของพระองค์เป็นอันมาก
แท้จริงนางสนธิมารนั้น มีรูปร่างมอคมกว่าอัครมเหษีเดิมของพระเจ้า
รณสีทททั้งสิบสองนาง เป็นวิบากกรรมเก่าของนางสิบสองมาถึงเข้าแล้ว

ครั้งนั้นนางสนธิมารแก่งทำทุกขเวทนานอนเหมือนคนไข้ คน
ทั้งหลายจึงกราบทุกความนั้นแก่พระเจ้ารณสีททว่า นางสนธิมารเป็นไข้
นางสนธิมารก็ทำเป็นทุกข์ โทมนัส

พระเจ้ารณสีทท ก็รีบเสด็จไปขนิมนต์ในทสิริสยยาสน์ของนางแล้ว
ตรัสถามว่าเราจะทำประการใด จึงตรัสให้เรียกพราหมณ์แล ไทรเข้ามา
เฝ้าแล้วตรัสว่า คุณพราหมณ์ท่านจงเชิญเทพคาทศิกคิสทให้มา
รักษา จงประกอบโอสถแลเวทมนตร์รักษา จงให้พราหมณ์แล ไทร
รักษารักษา

นางสนธิมารทำเป็นถูกความทุกข์ โทมนัสเขี่ยคเขี่ยนอนอยู่เฝ้าเอง ๆ จึง
กราบทูลว่า ข้าแต่สมมุติเทวราชเจ้า เวลานี้ข้าพระบาทอนความทุกข์
ครอบงำเหลือเกิน ถ้าโปรดเกล้าให้ควักลูกตานางสิบสองเสียได้ จะเป็น
ที่สบายอารมณ์เป็นอันมาก

พระเจ้ารณสีททได้ฟังดังนั้น จึงตรัสให้หานางสิบสองมาเฝ้า แล้ว
บังคยให้นั่งเรียงลำดับกันตามคำของนางสนธิมาร

เวลานั้นนางสนธิมารลุกขึ้นจากที่นอน ควักลูกตานางสิบสอง
แล้วโลหิตกำหลังไหลอยู่ ก็ส่งลูกตานั้นไปแก้กองลมสั่งว่า คุก
กองลมเจ้าจงส่งไปให้นางกักริธาของเรา แล้วนางสนธิมารก็เกิด
ปริศนาปราโมทย์ประทานอาหารสบายใจ

ครั้งนั้น พระเจ้ารถสิทธิ์เมื่อไม่ได้เห็นนางสิบสองแล้วก็เสวยทุกข์
เวทนาไม่เป็นที่สบายพระทัย

นางสิบสองคนได้เสวยทุกข์เวทนา อันเป็นผลของกรรมที่ตนทำไว้
แต่ในอดีตกาล

นางผู้พลีเอจคน ได้ความลำบากเป็นอันมาก แต่นางนี้เองสุดท้อง
ยังแลเห็นอยู่ด้วยตาข้างหนึ่ง นางเจริญภาวนาว่าสังขารทั้งปวงไม่เที่ยง
เป็นทุกข์ แลเป็นอนัตตาใช้ตัวใช้ตน

อยู่มาไม่ช้านางพลีเอจคนก็ตั้งครรภ์ แต่นางนี้เองสุดท้องยัง
หาตั้งครรภ์ไม่

ในขณะนั้นพิภพท้าวสักกะเทวราชก็แสดงอาการให้เร่าร้อน ท้าว
สักกะเทวราชทรงระลึกทราบดีเห็นแล้วจึงทรงรำพึงว่า นางสิบสองเกิด
ความลำบากหาที่พึ่งมิได้แล้ว อย่างกระนั้นเลยเราจะให้บุตรแก่นางนี้
คนเล็กอันหาที่พึ่งมิได้ แล้วทรงพิจารณาหาบุตรซึ่งสมควรแก่นางนั้น
ได้เห็นพระโพธิสัตว์เจ้ามพระชนมายุจะสิ้นอยู่แล้ว ปราถนาจะไปเกิดยัง
เทวโลกสูงขึ้นไป จึงเสด็จไปยังสำนักพระโพธิสัตว์เจ้าตรัสบอกว่ คุก
ท่านผู้บุญทุกข ท่านควรจะไปเกิดยังมนุษย์โลก

ขุณฺณาสชาตก

พระมหาสัตว์เจ้าได้สัพยทงนนั้นจึงกล่าวว่ การที่หม่อมฉันจะไป
เกิดในมนุษย์ โลกนั้นจะมีอันสงส์เพียงใด

ท้าวสักกเทวราชจึงตรัสว่ ตุกรท่านผู้นฤทุกข์ ท่านจะได้ไป
สร้างบารมีจะได้เป็นทพงแก่มหาชน

พระมหาสัตว์เจ้าจึงวขอรำรณำของท้าวสักกเทวราชว่ การที่
หม่อมฉันไปเกิดในมนุษย์โลกมีอันสงส์ คือจะได้สร้างบารมีจะได้
เป็นทพงแก่มหาชนนั้นเป็นการทำประโยชน์ให้สำเร็จค้แล้ว

ในกาลนั้นพระโพธิสัตว์เจ้าก็จุติจากเทวโลกลงมาถือเอาปฏิสนธิใน
กุงฉิประเทศของนางน้องสคททอง

พระเจ้ารณสีทธสั่งให้อำมาตย์ชคคองมงค์จับเอานางสิบสองไปไว้ใน
อุมงค์แล้วให้ชคคองมงค์เลี้ยง

ครั้งนั้นพระโพธิสัตว์เจ้าจำเคิมแต่พระองค์เกิดมา ก็ได้ช่นเทา
ความทุกข์ของนางสิบสองให้เขำขำลง

ตั้งได้สัพยมาในกาลปางก่อน นางทั้งสิบสองคนนั้นเป็นทารกเล่น
อยู่ริมฝั่งน้ำ จับปลาได้สิบสองตัวเอำไปวางไว้ช่นขก นางน้องเล็ก
แตงนัยตำปลาตัวหนึ่งแต่ข้างหนึ่ง ส่วนนางผู้พี่สิบเอ้จคนแตงนัยตำปลา
สิบเอ้จตัวทั้งสองข้าง ไม่เล่นแล้วก็ปล้อยไป

ด้วยกรรมวิขำกของนางสิบสองนั้น นางสนธิมารยักช่นจึงได้ควัก
ลูกตำนางสิบเอ้จคนทั้งสองข้าง ควักลูกตำนางน้องสคททองแต่ข้างเคียว
กรรมที่เป็นขำยของนางสิบสองนั้นคิตตามมาไม่ปล้อยวางเลย

ครั้งนั้น ครั้นเมื่อครรรภถวนทศมาส นางสืบเชื้อคนก็คลอกบุตร
อาหารที่จะรับประทานก็ไม่มี นางเหล่านนจึงฉกเนอบตรแย่งกันกิน นาง
เหล่านนกินเนอบตรเลี้ยงตนมาทุกวัน ๆ เหมือนนางยักษ์

อยู่มาภายหลัง นางน้องสศทของครนเมื่อครรรภถวนทศมาสแล้ว
ก็คลอกพระมหาสศทผู้มีรูปทรงเปล่งปลั่งดั่งสีทอง นางเหล่านนจึงตั้ง

นามกรว่ารถเส็นกุมาร
ครั้งนั้นพระมหาสศทเจ้าจึงถามมารดาว่า ข้าแต่แม่สถานไหน

เป็นอะไร

มารดาจึงบอกว่า คุณกรพ่อสถานไหนเป็นอมงค์ พระเจ้ารถเส็นให้
ซุกไว้ ให้แม่ก็ขัญชาติของเจ้าเข้ามาอยู่ในอมงค์

พระมหาสศทเจ้าได้ฟังคำมารดาแล้ว มีหทัยหวั่นไหวเกิดความ
ทุกขรำพึงว่า มารดาก็คัญชาติของเราเป็นคนอนาถา เป็นคนกำพร้าได้
ความลำบากนัก

พระสัพพิณญตญาณก็ส่องสว่างไปด้วยพระรัศมีทวทงอมงค์ คุณ
รัศมีพระอาทิตย์ด้วยกำลังอธิษฐานขารมีของพระมหาสศท พระมหา
สศทเจ้าได้เห็นแล้วก็ยังเกิดความโสมนัส เทพคาทรก็มาประตุอมงค์
ก็ขุดประตุอมงค์ไว้

ครั้งนั้นพระมหาสศทเจ้าขึ้นไปเฝ้าบนประตุอมงค์ เมื่อจะกระทำ
การอธิษฐานจึงแลขึ้นไปบนอากาศกล่าวคาถาว่า

ปตฺถนํ เม ปริปุณฺณํ เทวราชา อทาสี มํ
เทวินฺโท วตฺถเต คเหตุวาน สาธุการํ ปวตฺตยิ ฯ

๔
ขัณฺฑชาตก

แปลว่า ความปราถนาของเราจะสำเร็จบริบูรณ์แล้ว ขอให้ท้าว
สักกเทวราชผู้เป็นใหญ่กว่าเทพคาถอนำเอาผ้ามาให้เราแล้ว กระทำ
สักการเกศ

ครั้นนั้นท้าวสักกเทวราชแลลงมาด้วยนัยเนตรทั้งพันดวงทรงทราบ
ว่า เวลานั้นพระโพธิสัตว์เจ้าไปบังเกิดในมนุษย์โลกแล้ว ก็ถือเอาเครื่อง
ประคิขณ์แลผ้ามาสอนงามแลพวงมาลัยทิพย์ แลเครื่องบริคองค์มากระทำ
สักการแล้ว สอนให้รู้ขบายนการพนันต่าง ๆ

พระโพธิสัตว์เจ้า รับเอาเครื่องประคิขณ์แลผ้าทิพย์ไว้แล้วก็ลงไปยัง
อุโมงค์ ไหว้มารดาแล้วถูกมารดาซักถาม จึงซบศีรษะลงแทบเท้ามารดา
กล่าวคาถากังคาถาว่า

มยฺ อูโภ ปวสุสาม ก็ เอกํ กํ กโรสี มํ

แปลว่า ฉันทกับแม่ก็อยู่ด้วยกันสองคนเท่านั้น โฉนแม่มาทำฉันให้เป็น
ใครไปอีกคนหนึ่งเล่า มารดาตอบว่า พ่อลูกรักคฤจดวงหทัยของแม่

ครั้นนั้น พระมหาสัตว์เจ้าไหว้ลามารดาแล้ว ออกจากอุโมงค์แลดู
ไปทั่วทิศใดเห็นบรรณศาลามีมนุษย์เล่นอยู่ จึงเข้าไปใกล้เห็นเป็นกุมภีพ
เล่นอยู่ กุมภีพเหล่านั้นเป็นพวกเลี้ยงโคใดใดเห็นพระมหาสัตว์แล้วก็ชวน
ให้เล่นด้วยกัน พระมหาสัตว์ถามว่า ข้าแต่พี่เราจะเล่นที่ไหน พวก
กุมภีพบอกว่าพ่อจงไปที่สนามชนไก่ แล้วก็พาพระมหาสัตว์ไปที่สนาม
ชนไก่

ครั้นนั้นพระมหาสัตว์เจ้าจึงกล่าวว่า ถ้าข้าแพ่พทั้งหลายข้าจะให้
ทองแลแก้ว ถ้าพทั้งหลายแพ่พให้หื้อข้าแก่ข้าสยสองหื้อ

พวกเลี้ยงโคจึงพาพระมหาสัตว์ไปยังสนามที่ชนไก่เล่นชนไก่กัน
 แพ้พระมหาสัตว์หลายครั้งจึงให้ห่อเข้าแก่พระมหาสัตว์สี่สองห่อ
 พระมหาสัตว์เจ้าเปรียบเหมือนโคอสุภราชใหญ่ ถ้อเอาห่อเข้า
 สี่สองห่อลงไปยังอุมงค์ไปหามารดาให้ห่มารดาแล้วก็ทูนห่อเข้าไว้บน
 ศรัษะ กล่าวคาถาน่าว่า

อมม มํ อนุกมฺปาย ภตฺตํ อาทาย ภูณฺชหิ

มาตา เม ฌาตกาโย จ ภตฺตปฺปญฺ्ञิ ปรีภูณฺชถ ๑

แปลว่า ข้าแต่แม่ แม่จงอนุเคราะห์ข้าพเจ้ารับเอาห่อเข้าไปรับ
 ประทานเถิด แม่ก็ช่วยห่มุญาคีทั้งหลายด้วยจึงรับห่อเข้าของข้าพเจ้าไป
 รับประทานเถิด

พระมหาสัตว์เจ้าปฏิบัติมารดา มารดาเรียบร้อยประทานอาหารแล้ว
 ก็บ่นรำพรรณไป ญาคีทั้งหลายก็เรียบร้อยประทานอาหารแล้ว ถึงเวลารাত্র
 ก็พากันเป็นสุขสบายใจ

ครั้งนั้นมารดาจุมพิตศรัษะบุตรแล้วดูหลังกล่าวว่า ตุกรพ่อเจ้า
 ผู้เคียวเท่านั้นแหละ จงช่วยแก้ไขให้แม่กับห่มุญาคีพ้นจากความลำบาก
 ด้วยเถิด

ลำดับนั้น รถมเสนกุมารเมื่อจะสำแดงธรรมให้มารดาฟัง จึงกล่าว
 คาถาว่า

อหํ อมม เทเสมิ ฌมฺมิ โว ฌมฺมิ สุนฺนตฺตุ ฌาตกา
 นตฺถิ ฌมฺมสมฺมิ สุขํ นตฺถิ ฌมฺมสมฺมิ นิธิ
 นตฺถิ ฌมฺมสโม โลโก สุขา ฌมฺมิ กจฺจนฺตฺติ สตฺตวโร ๑

ขุณฺณาสชาคก

แปลว่า ข้าแต่แม่ฉันจะสำแดงธรรมให้แม่ฟัง ญาตีทั้งหลายจง
 พากันฟังธรรม ความสุขที่จะเสมอเหมือนด้วยธรรมไม่มี ชุมทรัพย์ที่จะ
 เสมอเหมือนด้วยธรรมไม่มี โลกที่จะเสมอเหมือนด้วยธรรมไม่มี
 สัตว์โลกทั้งหลายที่ไต่เสวยความสุขสบาย ย่อมถึงคอรักษาไวซึ่งธรรม
 อันประเสริฐของสัตว์

เมื่อรถเสนกุมารสำแดงธรรมให้เจริญภาวณาแล้ว พรรณาถึง
 พระพุทธคุณเป็นอันมาก

ยันทาญาตีทั้งหลายกับมารดาได้ฟังธรรมแล้ว มีจิตต์ปราโมช
 พากันร้องเสียงสาธุการด้วยสำเนียงแสดคงความเคารพในธรรม พระมหา
 สัตว์จึงถามมารดาว่าข้าแต่แม่บิดาของฉันทช่ออะไร มารดาตอบว่า ตุกร
 พ่อ บิดาของเจ้าช่อพระเจ้ารถลัทธิราช รถเสนกุมารพิจารณาตุกรรม
 วิทยาของญาตีทั้งหลายแล้ว จึงลามารดาไปหาพวกเลี้ยงโคเล่นชนไก
 ได้ความชนะจนปรากฏทั่วไป

พระเจ้ารถลัทธิได้ยินลือจึงใช้ราชบุรุษให้ไปหาตัวเข้าไปเฝ้า อำมาตย์
 ทั้งหลายก็รีบพากันออกไปหารถเสนกุมารเข้าไปเฝ้า รถเสนกุมารไปเฝ้า
 ถวายบังคมบรมกษัตริย์แล้ว กระทำสิ่งหน้าทศุพระยาราชาสีห์

พระเจ้ารถลัทธิจึงตรัสว่า ตุกรพ่อกุมารเจ้าจงเล่นสีกากับเรา
 พระมหาสัตว์กราบทูลว่า ข้าแต่สมมุติเทวราชเจ้า ข้าพระบาทแพะจะถวาย
 ตัวแก่พระองค์ พระองค์เล่นแพะจึงพระราชทานห่อเข้าแก่ข้าพระบาท
 สิบสองห่อ

พระเจ้ารตสีททได้สคยแล้ว ก็ทรงเล่นสกากกัษรตเสนกุมาร เล่น
ครงแรกกัแพ้ ครงที่สองกัแพ้ จึงพระราชทานห่อเข้าให้แกัรตเสนกุมาร
ลียบสองห่อ ทำกุมารให้เสมอกกัษพระองค์

รตเสนกุมารถวายขงคมลลาขรมกษตริยแล้วก็ไปหามารคา ไหว
มารคาแล้วกล่าวคาถาว่า

อหิ ปุตุโต รณณา กิลิตฺวา ทฺวาทสภตฺตานิ ลภี
มธุรสโกชนา ลทฺธา ภตฺตี อาทาย ฤณฺขหิ ฯ

แปลว่า ข้าพเจ้าผู้เปนนบุตรไปเล่นสกากกัษขรมกษตริยได้เข้ามา
ลียบสองห่อ เข้าที่ไค้มานเปนนโกชนาหารมึรสอรรอย แม้จงรับเอาเข้าไป
รับประทานเกิด

ครนรุ่งขนอกวันหนึ่ง พระเจ้ารตสีทททรงรลกกถงรตเสนกุมาร จึง
ให้หาอำมาตย์มาสั่งว่า คกรภณายเจ้าจงไปพากุมารมาหาเรา อำมาตย์
ทงหลายกักระทำตามรับสั่ง พระมหาสค้วเจ้าไหวลลามารคาไปเฝ้าขรม
กษตริยสำแดงคณอยที่หน้าพระลาน

ขรมกษตริยทอคพระเนตรเห็นรตเสนกุมารแล้วจึงตรัสเรียกแล้ว
ตรัสว่า คกรพอกุมารวนนเจ้าจงขนมาขนปราสาทเกิด รตเสนกุมารได้
ยินแล้วกัขนไปขนปราสาท

พระเจ้ารตสีททได้เห็นกุมารรูปงามเสมอกกัษเรอนทองเปนนทริกเจริญ
ใจจึงตรัสว่า คกรพอกุมารมารคาของเจ้าชออะไรบิกาของเจ้าชออะไร
พระโพธิสค้วเจ้าไค้ฟังคงนนจึงทูลว่า ข้าแต่สมมติเทวราชเจ้า มารคา
แลญาติของข้าพระบาทเปนนาง ลียบสองคน บิกาของข้าพระบาททรง

พระนามพระเจ้ารณสีทธราช แล้วทูลให้ทราชมารดาแลญาติของตน
เป็นอัครมเหสี

พระเจ้ารณสีททไคทรงฟังดังนั้นก็ทรงจุมพิตเคี้ยวเกล้าแห่งพระกุมาร
กล่าวคาถานี้ว่า

หา ตาต บียปุตตก

หา ตาต หทยัมม

หา ตาต ทกฺขินพาหุ

มิ อนาคตา จ โมจถ ๗

แปลว่า คุณกรพ่อลูกรักตั้งดวงหฤทัยของบิดาหรือตั้งพาหุขาของชวา
ของบิดาเจ้าจงช่วยปลดเปลื้องบิดาให้พ้นจากความอนาถาเถิด

ในขณะนั้น นางสันธมารไคยินดังนั้น รู้สึกตนว่าจะตายก็เกิด
ทุกข์โทมนัส ทำอุบายเป็นไขเสวยความทุกข์เวทนารำพึงในใจว่าเราจะ
ทำอุบายประการใด นางจึงไปยังทখনทรมกษัตริย์เห็นพระกุมารแล้ว
ก็ยิ่งเสียใจ จึงเรียกอำมาตย์มาสั่งว่าท่านจงไปกราบทูลบรมกษัตริย์ว่า
พระมหाराช เทวีประสูติเป็นไขหนัก อำมาตย์ไปเฝ้ากราบทูลบรม
กษัตริย์ตามที่นางสั่งดังนั้น พระเจ้ารณสีททบรมกษัตริย์ไคสดับดังนั้นทรง
พระสีเนหาในนางเทวีทรงพระทุกข์โทมนัสเป็นอันมากทรงรำพึงในพระทัย
ว่า จะทำประการใด จึงตรัสให้หาอำมาตย์มาสั่งว่า เจ้าทั้งหลายจงให้
หมอมานะประกอบโอสถรักษานางเทวีเถิด

อำมาตย์ไคฟังรับสั่งดังนั้น ก็ให้หมอมานะประกอบโอสถถวาย นาง
สันธมารยักขินลุบเกล้าโอสถดู ก็ยังไม่พ้นไปจากทุกข์ที่เสียขแห่งรู้ตนว่า
จะตาย จึงให้อำมาตย์ไปกราบทูลบรมกษัตริย์ว่า ข้าแต่พระมหाराชเจ้า
พระอัครมเหสียังไม่เขายางจากพระโรค

พระเจ้ารถลิตทโปรดให้หาหมอในพระนครมารักษาโรคของนางก็
 ยังไม่หาย นางเทวีไม่บริโภคนาหาร บรมกษัตริย์ก็ไม่เสวยพระ
 กระยาหาร นางเทวีจึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระมหाराชเจ้า ยารักษาโรค
 มีอยู่ในคชปุรนครพระเจ้าข้า บรมกษัตริย์จึงโปรดให้ตั้งกลองประกาศ
 ให้ชาวพระนครมาประชุมกันณพระลานหลวง ครั้นชาวพระนครมา
 ประชุมกันแล้ว จึงมีพระดำรัสว่า ท่านทั้งหลายใครอาสาเราไปนำเอายา
 ที่คชปุรนครมาได้ ถ้าประสงค์ทองเราจะให้ทอง ประสงค์เงินเราจะให้
 เงิน ท่านทั้งหลายบัณฑิตที่เป็นมนุษย์ ถ้าใครมีความเพียรไปนำเอายา
 ที่คชปุรนครมาได้ เราจะตั้งให้เป็นเสนาบดีผู้ใหญ่

เสนาบดีได้ฟังรับสั่งกราบทูลว่า ข้าแต่สมมุติเทวราชเจ้า คชปุร
 นครอยู่ไกลนัก ชนชอว่าเป็นมนุษย์แล้วไม่มีใครไปถึงพระเจ้าข้า นาง
 สันธมารักษ์ขึ้นกราบทูลว่า ข้าแต่พระมหाराชเจ้า ขอพระองค์จงโปรด
 ใช้ให้รถเสนกุมารผู้เป็นพระราชบุตรไปจึงจะได้ พระเจ้ารถลิตทจึงตรัสให้
 หาพระราชบุตรมาปรึกษาว่า คุณรพ่อลูกรักเจ้าจงไปนำเอายาที่มีอยู่ใน
 คชปุรนครมารักษาโรคนางจึงจะหาย รถเสนกุมารกราบทูลว่า ข้าแต่
 สมมุติเทวราชเจ้า ข้าพระบาทเคยได้ปฏิบัติมารดาแลญาติของข้าพระบาท
 อยู่ทุกวัน ๆ จึงได้มีชีวิตอยู่ บัดนี้ข้าพระบาทจะไปถึงคชปุรนคร ถ้า
 โปรดเกล้าให้ใครช่วยปฏิบัติรักษามารดาแลหมู่ญาติของข้าพระบาทได้
 ข้าพระบาทจะไปนำเอายามาถวายพระเจ้าข้า

พระเจ้ารณสีทตตรัสว่า คุณกรพ่อลูกกรัก บิดาจะให้มิผู้คอยปฏิบัติรักษา
 มารดาแลหม่อมญาติของเจ้า ๆ อย่าคิดวิตกไปเลย รณเสนกุมารได้ฟัง
 ตรัสแล้วกรบคำพระบิดาว่าสาธุแล้วกราบทูลว่า ข้าพระบาทจะไปคชปร
 นครทวยพาหนะอย่างไร ข้าแต่สัมมุติเทวราชเจ้า ถ้าข้าพระบาทจะไป
 ทางทะเลก็ต้องไปด้วยเรือ ถ้าจะไปทางแผ่นดินก็ต้องไปด้วยรถ ถ้าจะไป
 ทางอากาศ ก็ต้องไปด้วยอัสตร จะโปรดเกล้าให้ข้าพระบาทไปด้วย
 พาหนะอะไรพระเจ้าข้า พระเจ้ารณสีทตตรัสว่า คุณกรพ่อลูกกรัก ถ้าเจ้าจะ
 ไปทางอากาศ ในหม่อมมาพินหนึ่งเจ้าจงไปเลือกคตามชอบใจเถิด พระ
 มหาสัตว์เจ้าถวายบังคมลาขรมกษัตริย์ แล้วไปถงโรงเลี้ยงมาได้เห็นอัคร
 ราชอาชานยมีอยู่ใน โรงนั้น ถงยสืบสองมาก เลือกอัครราชที่ชอชอบใจได้มา
 หนึ่งตงชอมานนว่าเจ้าพาช แล้วผูกอัครราชนั้นตงแต่งด้วยเครื่อง
 ประคิบทงปวงแล้ว ชนชบขเผ่นชนไปบนอากาศเหาะไปได้ โยชนหนึ่งยง
 ไม่เพียงพอแก่กำลังจึงลงจากอากาศมายังมนุษย์โลกให้พาชบริโภคอาหาร
 แล้ว ก็ชนไปบนอากาศอีกส้นหนทางประมาณสิบโยชนแล้วลงมาให้บริโภค
 อาหารในข่าหิมพานต์แล้ว จึงชนไปบนอากาศอีกส้นหนทางยสืบสอง
 โยชนแล้วลงมายังมนุษย์โลก เปลืองเครื่องแต่งพาชลงแล้วชนไปบน
 ปราสาทเข้าเฝ้าพระราชบิดาถวายบังคมกราบทูลเนอความนั้นให้ทรงทราบ
 แล้วชนไปบนปราสาททองของนางสนธิมาร

นางสนธิมารได้เห็นพระราชกุมารแล้วจึงเจรจาปราสัยว่า คุณกรพ่อ
 ลูกกรัก เจ้าเป็นทพงทอาครยของแม่จึงเห็นแก่แม่อนุเคราะห์แม่เถิด
 ครงนั้นพระมหาสัตว์เจ้าเป็นผู้กรุณาแก่มารดาแลญาติทงหลาย
 เมอจะประกาศความนงจึงกล่าวคาถาว่า

สจฺจํ ปรมตฺถํ นาม	โพธิสตุโต จ การุโณ
มาตาปิตโร ปาเลติ	ญาติกํ กรุณา ทโม
สจฺจํ จ ปรมํ โลกเก	สจฺจํ โลกเก ปธานกํ
กรุณา ปรมํ โลกเก	กรุณา โลกเก ปธานกํ ๑

แปลว่า ความสัจ ชื่อว่าเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง

ประการหนึ่ง พระโพธิสัตว์เจ้าประกอบไปด้วยความกรุณาอุส่าห์
ทนทุกข์ทรมานพระองค์เลยงมารดาบิดา แลทรงพระกรุณาต่อพระประ
ยูรญาติ

ประการหนึ่ง ความสัจเป็นประโยชน์อย่างยิ่งในโลก ความสัจเป็น
ประธานในโลก ความกรุณาเป็นประโยชน์อย่างยิ่งในโลก ความกรุณา
เป็นประธานในโลก

ครั้งนั้นพระโพธิสัตว์เจ้าไปหามารดาให้แล้วมารดาแล้วยืนพักอยู่บน
อุมงค์ว่า ข้าแต่แม่ แม่ก็ขญาติของฉนิจงอยู่ไปพลาง ฉนจะไปเก็ยยา
ทคชปุรนคร

มารดากขญาติทงหลายไตพังตงนั้น ก็พากนรองไห้ชนรำพรรณ
ไปเป็นโกลาหล จนเห็นคเห็นอยแล้วล้มลง คุชยาไม้ รังถูกกำลัง
ลมมาย้ายฉนนั้น

ครั้งนั้นแล พระมหาสัตว์เจ้าให้มารดาแล้วไปเฝ้าพระบิดา

นางสันธมารแต่จคหมายให้พระมหาสัตว์ พระมหาสัตว์รับแล้ว
ผูกไว้ ในคอฆ่าพาฉแล้วชนไปบนปราสาทแต่จกายเสร็จแล้วชนยงอศวราช
เผ่นชนบนอากาศเหาะไปสันทางโยชนหนึ่ง แลเหาะอีกสันทาง ๔ โยชน

๕ โยชน์ ๖ โยชน์ ๗ โยชน์ ๘ โยชน์ ๙ โยชน์ ๑๐ โยชน์ ในขณะที
 เหาะไปนั้นเสียงเครื่องประคยเทามาตงสนนตงเสียงเมฆ เทพดา
 ทั้งปวงก็พากันตยหัตถ์ เสียงเทามาไค ยินชนไปตงแต่ช้นท้าวจาตุ
 มหาราชจนตงช้นปรนนิมมิตวสวคคิ สายฟ้าแลบก็เปลยปลายไปใน
 อากาศ ขุนเขาสีเนรราชก็อ่อนโน้มลงคยออกหวายทถูกไฟลวก ฝน
 ลูกเห็บก็ตกลงมา สมุทรสาครก็คนองคลื่น ท้าวสีกกเทวราชก็ปรย
 พระหัตถ์ ท้าวมหาพรหมก็กระทำสาธการ มหาขุพพหนาสองแสน
 สหมนโยชน์ ไม่สามารถคางคงทอยไค ก็กระหมครมค้ำรามเปล่ง
 เสียงตงสนนตงรอยเสียงพนเสียงหมนเสียงแสนเสียงขนลอลันกัมปนาท
 สนนหวนไหวทัวไป

ครั้งนั้นพระโพธิสัตว์เจ้าเหาะไปค้วยอานภาพพาชอศวราชสนทางตง
 ลียบโยชน์ ไคเห็นอาศรมพระฤษีกลองจากอากาศเขายังพระอาศรม เปลือง
 เครื่องแตงม้าให้กินหญ้าแลโภชนาหาร ปล่อยม้าแลวางเครื่องแตงม้า
 ไว้ ไกล้อาศรมพระฤษีแลวกก็หลยไป

พระฤษีอยู่ในภายในพระอาศรม ไค ยินเทามาจิงคคควานเสียง
 อะไรจิงออกจากพระอาศรมเทยวแลคไปไคเห็นมาแล้ววนกในใจว่า นินมา
 ของใครจิงเคิรเข้าไปไกลลยหลังมาแล้วแลเห็นหน่งสอซงผกอยุทคอมา
 แก้ออกอ่านคไคความแลวจิงค้ำริหว่า พระเจ้ารถสถนหลงรักนาง
 สันธมาร ไคลูกของคนไปเมืองยักษจะให้ยักษกิน กุมารนเปนลูก
 พระเจ้ารถสถิ ชอรตเสนกุมาร คววจะเปนผวนางกิงรัชชงเปนนคคาของ

นางสนมมารจะไ้ครองราชสมบัติในคชปรนนคร คิคแล้วจึงเขียนอักษร
 เปลี่ยนแปลงถ้อยคำเสียใหม่ผูกไว้ ทค้อมาตามเดิมแล้ว เห็นพระ
 มหาสัตว์ยังหลยอยู่จึงเข้าไปใกล้เข้คพาหมชนคเห็นลักษณะทพระบาทจึง
 คิคว่า กุมารนเป้นพระมหาบรมจะไ้สำเร็จพระสัพพัญญุตญาณ เราม
 ลากมากจึงไ้พบเห็นจึงสรรเสริญคุณพระ โพธิสัตว์ว่า กุมารนเป้น
 พุทธางกูรจักไ้เป้นเป้นพระพทธเจ้า จึงปลุกรถเสนกุมารให้ลุกชน
 รถมเสนกุมารลุกชนนมัสการพระฤษแล้วบอกว่ ข้าแต่พระผู้เป้นเจ้า
 ผู้เจริญข้าพเจ้ามาจากกุตารนคร

พระฤษถามว่ ท่านชออะไร บิคามารคาคของท่านชออะไร

กุมารบอกว่ ข้าแต่พระผู้เป้นเจ้าผู้เจริญ พระบิคาคของข้าพเจ้า
 ทรงพระนามว่ พระเจ้ารถสถิ มารคาคของข้าพเจ้าเป้นนางสิบสองคน
 เป้นอคมเหยษของพระเจ้ารถสถิณนพระเจ้าข้า

ครังนนเมือพระมหาสัตว์เจ้าจะขอพรจึงกล่าวคาคว่

- อหิ ภูเต ตรี ยาจิ อตุตโนว มโนรถิ
- สุจิ เทโว วิย เตโซ ยาจิโต เทหิ เม ตรี ฯ

แปลว่ ข้าแต่พระผู้เป้นเจ้าผู้เจริญ ข้าพเจ้าขอพรให้สำเร็จตาม
 ความประสงค์ของตน ขอให้ข้าพเจ้าไ้เสวยความสุขมีเตชานภาพคจคัง
 เทพคาค ขอพระผู้เป้นเจ้าจงประสิทธิประสาทพรให้แก่ข้าพเจ้าตามท
 ข้าพเจ้าขอแล้วนเถค

เมือพระฤษจะประสิทธิประสาทพรจึงกล่าวคาคว่

ชยนุโต โปธียา มุเล สกฺุยานํ นนฺทิวทฺฒโน
เอวํ ทฺวํ วิชโย โหหิ รตฺเสน ชยมฺกุคฺฉิ ๗

แปลว่า พระพุทธเจ้าผู้ทำความยินดีให้จำเวิญแก่สากยราชทั้งหลาย
เมื่อพระองค์ชนะพระยามารในปริมณฑลแห่งไม้มหาโพธิ ฉันทโค ขอให้
ท่านมีชัยชนะเหมือนอย่างนั้นเถิด ๗ ๗
คุณรรตเสนความชนะแลความจำเวิญ
จงมีแก่ท่านเถิด

ครั้งนั้นพระมหาสัตว์เจ้า ผูกเครื่องแต่งมาแล้วจึงลาพระฤษี
ชพาชฌเณชชยนอากาศสันทางสิยโยชน แล้วเหาะไปด้วยยานภาพม้า
พาชฌสันทางยสิยโยชนแล้วเหาะไปอีกสันทางสามสิยโยชน เทพคา
ทั้งปวงกระทำสาธุการบูชาพระโพธิสัตว์เจ้าด้วยขุบผชาติมีประการต่าง ๆ
พาชฌโคเห็นขุบผชาติก็มีใจยินดี

ในขณะนั้นพระมหาสัตว์โคเห็นแวงแคว้นของมารแล้วแลเห็นมารก็
เกิดความกลัวจึงถามพาชฌว่า คุณรพ่อพาชฌเจ้าจะทำประการใด
พาชฌจึงตอบว่า ข้าแต่เทวราชเจ้า ขอพระองค์อย่าทรงพระวิตกเลย
ข้าพระบาทจะรขมารให้ชนะจะให้มารพ่ายแพ้ไป

ขณะนั้นโยธามารทั้งหลายก็มาทางอากาศ พาชฌก็แผดเสียง
ดังสนั่น ท้องฟ้าอากาศข้างแห่งก็เป็นควันกลุ้มขางแห่งก็รุ่งเรืองประดุจ
เปลวไฟ

พวกมารก็ทั้งเสนามารได้ ยินเสียงกุกก้องดังนั้น ก็พากันตก
ตกลงอยู่ พระมหาสัตว์เจ้าพิจารณาไปโคเห็นเสนามารก็พลนิกายมาร
เป็นอันมากเหาะชชยนอากาศตกแต่งกายมีพรรณต่าง ๆ นรมิตกายใหญ่

ตั้งแต่ ๓ โยชน์ขึ้นไปจนถึง ๓๐ โยชน์ ข้างพวกนิรมิตกายเป็น โคอสุภราช
 ข้างพวกนิรมิตกายตนเป็นควาย เป็นเสือ โคร่ง เป็นราชสีห์ เป็นเสือเหลือง
 เป็นหมี เป็นแรด เป็นหมู เป็นครุฑ เป็นนกอินทรี เป็นกุ่มภัณฑ์ นิรมิตตน
 เป็นสี่ขา วลี เขี้ยว ลีคำ มีประการต่าง ๆ แล้วมีมารนิรมิตเขนตังพันถอ
 อารูธต่าง ๆ พาเสนามารมา

พระมหาสัตว์เจ้าได้ ยินเสียงมารตั้งนั้นจึงรำพึงในพระทัยว่า เรา
 ได้ความทุกข์เป็นอันมากจะทำประการใดดี แล้วก็เกิดความกลัวแต่
 มรณภัย จึงระลึกถึงคุณพระมารดาคุณพระฤษีคุณเทพดาทั้งปวง จึง
 อธิษฐานสัจจารมิกกล่าวเป็นคาถาว่า

สจฺจปารมิตา โยธา	อุปฺภูจฺจากุณฺณา จ เม
สรณฺนา เทวคณฺนา จ	มํ รกฺขนฺตุ จ โพธิยา
สพฺเพ เทวา นาคคณฺฐพฺพา	นํ นายกฺขาสุรธาตโย
สจฺจปารมิตา เอสา	มารเสนํ ปฺราเชยฺย

แปลว่า ขอโยธากล่าวคือสัจจารมิก แลคุณกล่าวคือความที่
 ข้าพเจ้าได้ขอรุงมารดา แลหมู่เทพดาทั้งหลาย จึงเป็นที่พึ่งของ
 ข้าพเจ้า จึงอภิบาลรักษาข้าพเจ้าเพื่อให้ข้าพเจ้าสำเร็จแก่พระโพธิญาณ
 ขอเทพดาแลนาคแลคนธรรพ์แลยักษ์ต่าง ๆ มีอสูรเป็นต้น จึงอภิบาล
 รักษาข้าพเจ้า ขอให้สัจจารมิกนี้จงให้เสนามารพ่ายแพ้ไปเถิด

ในขณะนั้น พาชีอศัวราชก็พาพระมหาสัตว์เจ้าไปถึงเสนามาร
 พระโพธิสัตว์เจ้าก็แก้ออกษรทผูกคอมาในวันนั้นทิ้งลงไปณพื้นดิน

เสนามารทั้งหลายได้เห็นอักษรแลได้เห็นพระโพธิสัตว์เจ้าแล้ว ก็
พากันรีบเร่งคลคลายพลงนิกายออกเชิญพระมหาสัตว์เจ้าให้ลงจากอากาศ
พิจารณาอักษรแลทุกตัวไว้ บนคัมภีระแล้วเชิญพระมหาสัตว์ให้ นั่งบนราช
อาสน์ บังคมพระมหาสัตว์เจ้าแล้วก็ไปแจ้งความนั้นให้นางกัทรราช

นางกัทรไทพงคังนั้นก็เกิดปริศนาปราโมชเปล่งวาจาว่า เราจะพ้น
จากความทุกข์แล้ว มีนางสามสิบนางตกแต่งขนนมมีรสอร่อยต่าง ๆ
มาส่งให้แล้วกล่าวปราศรัยว่าท่านมาแต่ที่ไกลเห็นปานคังนี้ จงรีบประทาน
ขนมที่ข้าพเจ้าตกแต่งมาเต็มถาดทองนี้เถิด

นางกัทรจึงไปหาพระมหาสัตว์เชิญให้บริโภคผลไม้อันใดก็ตามว่า
ข้าแต่เทวดาเจ้าผลไม้อันใดใหญ่ซึ่งมีรสหวานก็ขมิ ไอซารสอย่างไหนจะดีกว่า

พระมหาสัตว์กล่าวว่า ทุกรนางผู้มีพักตร์อันเจริญผลไม้อันใด
ไอซารสเป็นผลไม้อันดีกว่า

รูปโฉมของพระโพธิสัตว์เจ้าสวยงามเป็นที่รักเจริญใจแก่นางกัทร
ทั้งปวง นางเหล่านั้นจึงเชิญพระโพธิสัตว์ให้ นั่งเห็นอันใดอันใหญ่
แล้วก็พากันแวดล้อมพระโพธิสัตว์เจ้า ทุคังหมุดาวแวดล้อมพระจันทร์
ฉนน

พระมหาสัตว์เจ้าอันหม่อมมนุษย์แลเทพดาแวดล้อม ทุคังพระเจ้า
จักรพรรดิราชเจ้าอนกษัตริย์ร้อยเอ็จพระองค์แวดล้อมฉนน

สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ เมื่อจะประกาศเนื้อความจึงตรัส
พระคาถาว่า

อิทญจ วรรณคริ พหุปากการโตรณิ
 สพฺเพ เทวา ปุริกุชิตฺวา ตฺยฺหฺญเจว ททาม เต
 อิมญจ วรปาสาทิ กุฎฏาคารวิโรจิติ
 สพฺพา กณฺฐา นีเวเตตฺวา ตฺยฺหฺญเจว ททาม เต
 อโห สุขํ ปรมฺสุขํ ตโต นิพฺพานํ ปรมิ สุขํ
 ยถาปี ภูชงฺคราชา นาคิยา ปรีวาริตา
 ยถาปี สีโห ราชาปี สีเหหิ ปรีวาริตอ ฯ

แปลว่า เทพดาทั้งปวงมาแวดล้อมถวายเมืองแก่พระมหาสัตว์
 เจ้าวา ข้าพเจ้าทั้งหลายถวายพระนครอันประเสริฐนี้มีกำแพงแลหอรบ
 เป็นอันมากแก่พระองค์ ใช้แต่เท่านั้นนางทั้งปวงก็กราบทูลถวายปราสาท
 แก่พระมหาสัตว์เจ้าว่า ข้าพระบาทขอถวายปราสาทอันประเสริฐอันไพโรจ
 ไปด้วยเรือนยอดแก่พระองค์ พระมหาสัตว์เจ้าได้เสวยความสุขครั้งนั้น
 เป็นความสุขอย่างยิ่งไม่มีความสุขอันจะยิ่งกว่า เว้นจากความสุขนั้นแล้ว
 แต่ก็มีแต่พระนิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง พระมหาสัตว์เจ้าเหมือนอย่างพระยา
 ภูชงคนาคราชอันแวดล้อมไปด้วยนางนาค ถ้ามีคนนั้นเหมือนอย่าง
 พระยาราชสีห์แวดล้อมไปด้วยฝูงราชสีห์คนนั้น

ในกาลนั้นเสนาทั้งปวงก็ตกแต่งพระนครให้เป็นประคองตั้งเทพนคร
 แล้วให้ถือเอาเครื่องประดับรักษาอยู่โดยรอบ
 พระมหาสัตว์เจ้าเข้าไปยังพระนครแล้วก็ขึ้นไปยังปราสาทได้อภิเษก
 ครองราชสมบัติ เป็นพระเจ้ารถเสนราชแล้วก็พระราชทานสรรพพิสด

ต่าง ๆ มีทองแลเงินแลผ้าถุงห่มแลเครื่องประดับต่างเป็นต้น แก้วพวก
บุรุษโยธาทั้งปวงแลแล้วก็ส่งเสนาบริวารให้กลับไปแล้ว ก็เสวยราชสมบัติ
อยู่ในคชปุณนคร เจ็ดเดือนบริบูรณ์

ลำดับนั้น อัครราชกรายทูลว่า ข้าแต่พระเจ้ารถเสน พระองค์
ละทิ้งพระมารดามา ยศคนพระองค์ทำอะไรอยู่ในพระนครนี้พระเจ้าข้า

พระเจ้ารถเสนจึงตรัสว่า คุณกรอัครราช เราละทิ้งพระมารดามาถึง
พระนครนฤกนารเป็นอันมากแควคล้อมเราอยู่เหมือนอย่างท้าวสักกเทวราช
ซึ่งเป็นใหญ่กว่าเทพคาถูกนางเทพธิดาแควคล้อมอยู่นั้น

วันหนึ่งพระเจ้ารถเสนอยู่แต่พระองค์เดียว ลงจากปราสาทมาหา
อัครราชแต่พระองค์เดียว ทราบว่าพาสีโกธรจึงตรัสปราสัยว่า คุณกร

อัครราชท่านโกธรเราต้องการอะไร ตรัสแล้วพระราชทานอาหารแก่พาสี
พาสีได้บริโภคอาหารแล้วจึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระเจ้ารถเสน พระองค์
จะอยู่ในพระนครนี้จึงอยู่เถิด ข้าพระบาทจะไปกุตารนคร

พระมหาสัตว์เจ้าได้ฟังคำพาสีดังนั้นจึงตรัสว่า คุณกรอัครราช ท่าน
มีคุณแก่เราเป็นอันมาก เพราะเหตุนี้ท่านจึงโกธรเรา

พาสีได้ฟังดังนั้นจึงทูลว่า ข้าแต่พระเจ้ารถเสน คำที่ข้าพระบาท
จะกราบทูลนั้นคงเป็นจริงอย่างว่า พระรถเสนกุมารจะถูกยักษ์มากินถึงแก่
ความตายเหมือนอย่างอริศาตติถูกสุนัขกินถึงแก่ความตายฉนั้น หรือ
เหมือนอย่างบุรุษหลงฟังถ้อยคำภริยาไม่เหลียวแลชีวิตของมารดาตน
หญิงร้ายก็ทำชีวิตของสามีให้พินาศฉนั้น

พระเจ้ารถเสนได้สยดงนนักขณยังปราสาทไปหานางกักริ แล้ว

นั่งบนพระที่นั่งขณจสุรณทำอุบายเป็นไข

ครันถงเวลาขจสุสมัยจวนโกถรุ่ง

พระโพธิสัตว์เจ้าระลิกถงพระ

มารคา ไม่อาจกลันพระอัสสุชลได้

ก็ทรงพระกรรแสงกล่าวเป็นบาท

พระคาถาว่า

กิ ภวิสสุติ อมมา เม

กถิ คจนามิ มาตริ

มมณจ มาตา ปสสุติ

มณฺเฑ เหสุสามิ ชีวติ

แปลว่า มารคาของเราจักเป็นอย่างไร เราจะไปหามารคาอย่างไร

อนึ่งเราสำคัญว่า ชีวิตของเรายังมีอยู่ มารคาจะไ้เห็นเรา

ครั้งนั้นพระเจ้ารถเสน เสด็จเข้าไปขันทมอยู่ในห้องสิริลยยาสน์แต่
เวลาเช้า เสนายติไปเฝ้าไม่เห็นพระองค์ จึงไ้ถามนางทั้งปวงทราบ

ความว่าทรงพระประชวรแล้วก็กลับไป

ครั้งนั้นนางทั้งหลายจึงแวกล้อมพระมหาสัตว์ทูลว่า ข้าแต่พระรถ
เสนผู้เป็นเจ้า พระองค์ทรงพระประชวรในพระนครนี้ ขอพระองค์จงหา

อุบายกำจัดพระโรคาพาธเสีย

พระมหาสัตว์ได้พงดงนจึงกล่าววว่า

ตุกรเจ้าผู้มีพกตรอนเจริณ

อยู่ในพระนครโรคาพาธคงจะไม่สงบร้างขัย เราจะไปเล่นสวนอุทยานโรคา

พาธจึงจะสงบร้างขัย

นางทั้งหลายได้พงดงนจึงถามพระมหาสัตว์ว่า

ข้าแต่พระรถเสน

ราชผู้เป็นเจ้า พระองค์จะเสด็จไปสวนอุทยานประมาณทางสักกโยชน์

พระมหาสัตว์ตรัสว่า คุณกรเจ้าผู้มีพิกตรอนเจริญ เราจะไปอุทยาน
ประมาณทางเพียงสิบโยชน์

นางทั้งหลายกราบทูลว่า สวนอุทยานแห่งหนึ่งประมาณทางเพียง
สิบสองโยชน์ เป็นที่รมณียสถานเป็นสุขสำราญตั้งอุทยานในเมือง
สวรรค์ พระเจ้าข้า

พระมหาสัตว์เจ้าได้ฟังดังนั้น ก็มีพระทัยโสมนัส จึงตรัสว่าโรคา
พาธของเราจะสงบรำงับ แล้วยกเสด็จออกจากปราสาท ทรงนั่งบนบัลลังก์
ทองที่เขาคกกแต่งไว้ ในพระวอ แวดล้อมไปด้วยพลเสนาเป็นอันมาก
ชนทั้งหลายก็ประโคมดุริยางคดนตรี

ลำดับนั้นนางทั้งหลาย ก็ส่งพลเสนาว่าวันพรุ่งนี้ บรมกษัตริย์จะ
เสด็จไปสวนอุทยาน

อำมาตย์ทั้งหลายได้ฟังแล้ว ก็ให้ตักกลองประกาศไปทั่วคชปุรนคร
ให้ชาวพระนครมาประชุมกันในพระลานหลวง

ครั้งนั้นพาศีมีความดีใจ เมื่อจะลองกำลังจึงแผ่นขนบนอากาศ
กระทำเสียงสนั่นหวั่นไหวไปเส้นทางสิบโยชน์ เทพดาทั้งปวงตลอดชั้น
ไปจนทั่วมหาพรหมก็กระทำสาธุการ แล้วอัครราชก็ลงยงพนแผ่นดิน
พวกเสนาทั้งปวงก็พากันสรรเสริญว่าอัครราชของเจ้านายเรามีฤทธิอาณุ
ภาพเป็นอันมาก

บันทนางทั้งหลายที่นั่งผ้าแลแต่งกายสีขาว ก็เค็รไปข้างขวา
พระมหาสัตว์ ที่นั่งผ้าสเหลืองก็ถอแลเค็รไปข้างหน้าพระมหาสัตว์
ที่นั่งผ้าสีต่าง ๆ ก็เค็รไปข้างหลัง แลเค็รววกล้อมไปโดยรอบ

พระมหาสัตว์เจ้ามีพลงกายแวกล้อม เหมือนคังพระจันทรแวกล้อม
ไปค้วหม่ดาว เส็จไปคังประตูสวนอุทยาน ยกษทรรษาประตูสวนไค
เห็นแลวกเข็คเทพทวารถวาย แต่ประตูหน่ง ๆ ยกษถงพนหน่งจงจะ
เข็คเข็คไค

คั้งนั้นนางขรรวารทั้งหลาย จงพานางกักรเทวไปคังสวนอุทยาน
สวนอุทยานนั้นเป็นทรมรณขรรวารไปค้วคั้งไม้ต่าง ๆ เป็นคั้งว่าคั้งกุ่ม
แลจำปาขุนนากคั้งลักรากกรรณกาแลทองหลาง อินทรวงคอกแลผล
งคังาม แลมีทังไม้คอกต่าง ๆ เป็นคั้งว่าคั้งหงอนไคแลชเอม
แลคังามแลคั้งสามลัข แลหว่านหางช้างแลออยแลพวรรณไม้คอกต่าง ๆ
แลมีคั้งไทรอินทรวงคอกแลผลแวกล้อมอยคั้งนอก นางทั้งหลายไปคัง
สวนอุทยาน ไคฟังเส็ยงนคั้งต่าง ๆ เป็นคั้งว่า เส็ยงไคเก็อนแลนค
หึลคั้งคั้งกุงนคั้งประหึคั้งนคั้งกระจึนคั้งกระเว็ยนร่าร้องเป็นทรรมย แล
ล้าเน็ยงสนนอยคั้งกคั้งอง

คั้งนั้นพระมหาสัตว์เจ้าจงถามนางทังปวงว่า คุกรเจ้าผู้มพกคทร
อินเจริณ คั้งไม้ชอว่าคั้งขุนนากแลคั้งคั้งขุนนากมีอยคั้งคั้ง
นางทังปวงทลว่า ช้าแต่พระรถเสนราชผู้เป็นเจ้า คั้งไม้ทคั้งคั้ง
มีอยคั้งคั้งนคั้งอุทยานพระเจ้าชา

ขุณฺณาสชาคก

พระมหาสัตฺตวเจ้าจงอธิษฐานแล้วกระทำเสียงสาธุการว่า พุทธ
 ญาณากพุทธคิริญาณากคิงน
 ทนไค่นรูกขเทพคาทังหลาย ได้ยินพระมหาสัตฺตวเจ้าตรัส ก็
 กระทำเสียงสาธุการกนกกก้อง โกลาหล ว่าท่านจะได้ตรัสพระสัพพัญ
 ญตญาณ

พระมหาสัตฺตวเจ้าขนพระหัตถ์ ไปเก็บผลไม้ ไค่แล้วก็มีหทัยยินดี
 จิงให้ขุณฺณชากการเสนาตราวจตราพลนิกายเสร็จแล้ว เมื่อมาถึงประตูให้
 ยกษพนหนึ่งเบ็คให้แล้วก็ออกจากสวนอุทยาน นางกิงรก็ตามไป
 ครนถงพระนครแล้วกขนยงปราสาท มีพนักงารสรวพรคิริยาคคนตร
 พอนรำชบรองห้อมลอม เสคิจประทษนงบวรตนยลลنگ แวคลอม
 ไปทวยพลนิกายเป็นอันมาก คจคิงทาวลกกเทวราชคณน

พระเจ้ารถเสนจิงบอกนางกิงรราชเทวีว่า เจ้าจิงขงคยให้พวกพล
 นิกายทังปวงเล่นการมหรศพ นางกิงรราชเทวก็ขงคยให้พวกพลนิกาย
 เล่นการมหรศพ อ้ามาตยทังปวงไค่พังกานางกิงรแล้ว ก็ชวณกน
 ประโคมคิริยาคคนตรพอนรำชบรองเล่นการมหรศพ
 พระเจ้ารถเสนจิงอบายบอกให้นางกิงรคมนำสุรายาลเป็นที่สยายใจ
 แต่พระองค้หาคมไม้

ส่วนนางกิงรครนคมนาสุราเมาแล้วกลมลงบนทสยยาสน์ จิงบอก
 พระมหาสัตฺตวว่า ข้าพระบาทขอทูลให้พระองค้ทรงทรายว่า ลูกตานาง
 ลีบสองเขาแขวนไว้ที่ข้างบนครวไฟพระเจ้าข้า

พระมหาสัตว์จึงถามต่อไปว่า ยาที่จะทำลูกตาให้สว่างมีหรือไม่ว่
นางกักรทลว่า ยาที่หอหนึ่งทีแขวนอยู่นั้นเป็นยาทีพยสำหรับรักษา
ลูกตา ยาที่หอหนึ่งทีงลงไปแล้วกลายเป็นภูเขา ยาที่หอหนึ่งทีงลงไปแล้ว
กลายเป็นข่า ยาที่หอหนึ่งทีงลงไปแล้วกลายเป็นลม ยาที่หอหนึ่งทีงลง
ไปแล้วกลายเป็นไฟ ยาที่หอหนึ่งทีงลงไปแล้วกลายเป็นฝน ยาที่หอหนึ่ง
ทีงลงไปแล้วกลายเป็นเมฆ ยาที่หอหนึ่งไปรยลงแล้วกลายเป็นมหา
สมุทร พระเจ้าข้า

พระมหาสัตว์เจ้าได้ฟังดังนั้น ก็เกิดพระทัยโสมนัสรำพึงว่าเราจะ
ไต่เห็นพระพักตร์พระมารดาเราคราวนี้ พอนางกักรทลขแล้ว ก็ควยเอา
ห้อยาเหล่านนั้นขนยงพาชอศัวราชหนีไปในเวลาเที่ยงคน กำลังนางยัง
หลยอย

ส่วนนางกักรทลนั้นในเวลาขจุสสมย ไม่เห็นพระมหาสัตว์เจ้าก็
ตีพระทรวง ตีคตามคสามี่ไปตามทาง

ในเวลานั้นพระมหาสัตว์เจ้าก็ไปรยยาลงกลายเป็นภูเขาเกิดเป็นต้น
ไม้กระทยกน้อย นางกักรก็คคตามไปอิก พระมหาสัตว์ก็ไปรยยาลงไป
กลายเป็นข่า นางกักรก็คคตามไปอิก พระมหาสัตว์ก็ไปรยยาลงไป
กลายเป็นไฟ นางกักรก็คคตามไปอิก พระมหาสัตว์เจ้าก็ไปรยยาลงไป
กลายเป็นฝน นางกักรก็คคตามไปอิก พระมหาสัตว์เจ้าก็ไปรยยาลงไป
กลายเป็นเมฆ นางกักรก็คคตามไป พระมหาสัตว์เจ้าจึงไปรยยา
ห้อยางลงไป กลายเป็นมหาสมุทร นางกักรจึงหยคยึนแลไป ไต่
เห็นพระมหาสัตว์แต่ไกลไม่อาจจะกลันหน้าตาได้ ก็กรรแสงปริเทวนา
การกล่าวเป็นคาถาว่า

ขุณฺณาสชาคก

หahaha สามิก บียณจ
พาหา ปคฺคยฺห ปกฺกณฺฑี
มรณํ วา ตยา สทฺธิ
อปฺปญฺยานิ กโรมิหิ
บิโย บิเยน สํคมฺม

อหํ กลฺลนํ ปรีเทวี
สามิโก จ นิราลโย
ชีเว ก็ โสภทฺถุชิตโต
ชาติยา สํสรี ปญฺจนา
สโมหเมว วินาทูเร ฯ

แปลว่า ข้าแต่พระสามีเป็นที่รัก ข้าพระบาทคร่ำครวญร้องไห้รัก
พระสามีเป็นที่รัก ส่วนพระสามีช่างไม่มีความอาลัยรักใคร่ข้าพระบาทเลย
ข้าพระบาทไม่ได้ไปกับพระองค์แล้วก็ต้องตาย จะอยู่ไปให้ไต่ความ
เศร้าโศกล้ำยากกายต้องการอะไร ข้าพระบาทไม่ได้ทำบุญกุศลไว้ เมื่อ
ข้าพระบาทยังท่องเที่ยวเวียนว่ายอยู่ด้วยชาติความเกิดแล้ว ข้าพระบาท
ขอตั้งความปราถนาไว้ ขอให้ข้าพระบาทได้มาอยู่ร่วมกันกับสามีเป็นที่
รัก แลให้ไต่อยู่ร่วมเสมอ อย่าได้พลัดพรากจากกันไปไกลเลย

ครั้งนั้นพระโพธิสัตว์เจ้าทรงทราบว่านางกัณฐิมจิตตสังขารังขัตแล้ว
จึงตรัสตอบด้วยความกรุณาว่า คุณกรนางกัณฐิมพกตรอนเจริญฺญ เจ้ามคุณ
แก่พิเป็นอันมากก็จริงอยู่ แต่ขิคามารดาของพมคณแก่พิมากกว่าคุณ
ของเจ้าไต่รอยเท้าพันเท้าแสนเท้า ตรัสดังนี้แล้วเมื่อจะปริเทวนาการ
จึงตรัสเป็นขาทคาถาว่า

ภทฺเต กิรี มาจินฺตยิ
พาหา ปคฺคยฺห ปกฺกณฺฑี
สพฺพญฺญตฺตณฺณํ ปตฺถิตํ
ตํ อาเลยฺยา มาตริ ภาตริ
อิทานิ ตฺวํ อญฺพนุชานิ

อหํ พุทฺโธ ปโมจสี
ทฺถุชชาติ บิยมาตริ
สรณํ กิรี วินาสตี
โย นีวตฺติตฺตฺวา น โสจตี
อนาคเต กาเล วจฺจนมิว ฯ

แปลว่า คุณกรเจ้ากรุงผู้มพกตรอนเจริญ เจ้าอย่าคิดไปเลยพจะ
 ทรสิริเป็นพระพุทธรเจ้าปลคเปลืองเสยชงส์ตวทงหลาย พตองประกองแขน
 ร้องไห้คร่ำครวญเกิดทุกซัดงมารดาทรก พิปราณาพระสัพพัญญตญาณ
 ดุกรนางกักริ ผู้โดยอมกลขไม่เคราโคกอาลยถึงมารดาแลพี่น้อง ทพิง
 ย่อมฉิบหาย เคยวนเจ้าจงตามพิไป ประคจทังว่าแม่โคตามลูกโคใน
 อนาคตกาล

เมื่อพระโพธิสัตว์กล่าวตงนั้นแลวก็ขยพาชไปใในอากาศ นางกักริ
 ยนอย่ภายหลังกมีสสเนววรรณอนเคราหมองมีดวงหทัยแตกออกไปเจ้ตภาค
 ตายอย่ที่ฝั่งสมุทรนั้น ส่วนพระมหาสสัตว์ก็เสด็จไปจนถึงเมืองกตารนคร
 คราวนั้นนางสนธิมารเห็นพระโพธิสัตว์แต่ที่ไกลก็ไปสู่ปราสาทเสยใจจน
 หทัยแตกออกไปเจ้ตภาคทำกาลกิริยาตาย

คราวนั้นพระโพธิสัตว์จึงถอเอายาทิพยเข้าไปที่อมงค์ใส่ตาแห่ง
 มารดาแลญาติทงหลาย ตาแห่งมารดาแลญาติก็กลขสว่าง มารดา
 แลญาติกลขไค้ทิพจักษ พระโพธิสัตว์ก็พามารดาแลญาติไปสู่นคร
 พระเจ้ารถสิททจตงนางทงสิบสองไว้ในที่อคมเหษี มีสมากมเป็นบรมสุข
 ยิ่งใหญ่ทวยนางทงสิบสองนั้น

ต่อมาพระเจ้ารถสิททจตงอภิเชกพระรถเส่นราชบุตรใในราชสมบัต
 พระเจ้ารถเส่นก็ค่างสิริวิชัย โดยทำนองคลองธรรม ทรงอุปถัมภ์แก่
 มหาชนจำเต็มแต่เสวยราชย์มา

อิติ สตุถา ฐมฺมํ เทเสนุโต สมเด็จพระบรมศาสดาทรงแสดง
 ธรรมด้วยประการดังนี้แล้วจึงตรัสชาว่า ตูกรภิกษุทั้งหลาย ในกาล
 ปางก่อนเมื่อเราข่าเพ็ญโพธิสมภาร ก็ได้ มีความมกตัญญูกตเวทีแก่
 มารดาแลญาติ ตรัสดังนี้แล้วจึงทรงประกาศอริยสัจเจตคณา จบแล้ว
 จึงทรงประชุมชาตก ยกเป็นโอสานคาถาที่สุดแปลความว่า นางสันธ
 มารกถยชาติมากคือพระเทวทัต มาอัครราชกถยชาติมากคือมัจฉฐีก
 ท้าวโกสิยกถยชาติมากคือพระอนนรุช พระฤษีคือพระสาริบุตร พระเจ้า
 ฤทธิทธิคือพระพุทธรูปิตาสุท โธทนมหาราช พระมารดาคือพระมหาเมธา
 ญาตอินเคษคือพุทธบริษท นางกิงวคือนางยโสธรามารดาพระราหุล
 พระเจ้ารถเสนคือเราผู้เป็นโลกนาถ เป็นผู้ มีขุณฺณาเฉลียวฉลาดตรัสรู้
 พร้อมด้วยตนเองหาครูอาจารย์มิได้ เอวี่ ธาเรถ ชาตกั ท่านทั้งหลาย
 จึงทรงไว้ซึ่งชาตก โดยนัยดังกล่าวมานี้

จบรถเสนชาตก

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

ตำบลถนนราชบุรี จังหวัดพระนคร

วันที่ ๑๖ พฤษภาคม พระพุทธศักราช ๒๔๗๐